

Σχόλιο στό Πρός έκκλησιασμόν ἔργο τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

Ὅλη ἡ ψυχὴ σου περιβόλι τοῦ Συναξαριστῆ
Κι ἐσύ παιδί στήν ἄκρη του νά παίζει
Καί τραγουδάς καί κουβαλάς νερό καί χῶματα
Ἀδιάφορο ἂν σ' ἀκούνε ἢ δέν σέ βλέπουν.
Γι' αὐτό πουλιά καί ψάρια καί φυτά
στά χέρια σου Εἰκόνες λιτανείας
Μέ σχόλια πυκνά ἀποσπασματικά
Φωτίζουν ὠρες ἀνέστιες...

Sydney-Ashfield 7.5.83

«Πάλι στόν Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη»
Σ.Σ. Χαρκιανάκη, Ἐν γῆ ἄλλοτρία, II

Ὁ πεζογράφος καί ζωγράφος Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης (1908-1993)¹ ἀνήκει χρονολογικά στήν περίφημη γενιά τοῦ '30, ἡ ὁποία προσπάθησε νά ἀφομοιώσει καί νά μεταφέρει στήν ἐμπερίστατη Ἑλλάδα τό κίνημα τοῦ μοντερνισμοῦ καί τήν εὐρωπαϊκὴ πρωτοπορία, ἀλλά καί νά ἐπανασυνδεθεῖ μέ τή γνήσια ἑλληνικὴ παράδοση, ὅταν πλέον ἀπέτυχε παταγωδῶς τό ρομαντικό ἰδεο-

1. Γιά τόν Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη, πέρα ἀπό τό ἀφιέρωμα πού ἐκδόθηκε ὑπό τή διεύθυνσή μας στό περιοδικό *Ἰνδίκτος* τχ. 18/2004 (ὅπου καί ἕνα σχεδόν πλήρες σχεδιάγραμμα βιβλιογραφίας) καί τό ἀφιέρωμα τοῦ περ. *Σύναξη* τχ. 89/2004, βλ. ἐπίσης καί τὰ ἐξῆς ἔργα: Δημήτρη Βλαχοδήμου, «Ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης καί ποιά ἐκκλησία: ἡ ζωὴ καί τό κείμενο», *Νέα Ἑστία* (τχ. 79, Μάρτιος 2005), σσ. 459-476. Τοῦ ἰδίου, Ὁ «Ἀντρέας Δημακοῦδης» (1935) καί ἡ λογοτεχνικὴ παρουσία τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη (1929-1977), διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013. Εὐης Βογιατζάκη, *Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης - Ὁ ἄνθρωπος καί τὰ σύμβολα*, Σαβάλλας, Ἀθήνα 2004. Ἡλία Γιούρη, *Ἡ ποιητικὴ τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη*, Νεφέλη, Ἀθήνα 2000. Παναγιώτη Θωμᾶ, *Τόπος χρονοποιός καί ἀγαθοποιός. Πραγματεύση τῆς ἔννοιας τοῦ τόπου στά ἔργα τῶν Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη & Wendell Berry*, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2010. Ἀνέστη Κεσελόπουλου, *Ἀπό τόν Παπαδιαμάντη στόν Πεντζίκη*, Τό Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2003. Δημήτρη Μαστροδημήτρη, *Ἡ ἐκκλησία ὡς τέλος καί ὡς ἀποκάλυψη στόν Παπαδιαμάντη καί στόν Πεντζίκη*, Δόμος, Ἀθήνα 1998. Γαβριήλ Ν. Πεντζίκη, «Μίμος Ἔπος καί Προσευχή», Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, *Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Σκόρπιας Ζωῆς*, Ἄγρα, Ἀθήνα 2008, σσ. 295-312. Ἡλία Πετρόπουλου, *Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης*, Πατάκη, Ἀθήνα 1998. Ἀναστάσιου Πολυχρονιάδη, Ὁ «ἐνεστῶς τοῦ μέλλοντος» στόν Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη, Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005. Πορφυρίου Μοναχοῦ Σιμωνοπετρίτη, *Μνήμης Ἐνεκεν. Ν.Γ. Πεντζίκης*, Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας, 1996. Στυλιανοῦ Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας, Ὁ Πεντζίκης τοῦ Ἐπέκεινα καί τοῦ Ἐνθάδε, Δόμος, Ἀθήνα 1994. Ν.Δ. Τριανταφυλλοπούλου, *Περίτριμμι ἄγορᾶς Θεσσαλονίκιον. Κείμενα Παιδιόφραστα /περὶ τοῦ παιζω-γράφου Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη*, Ἄγρα, Ἀθήνα 1993. Ἀρχ. Ἐφραίμ Γ. Τριανταφυλλοπούλου, *Ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου στό ἔργο τοῦ Νίκου Πεντζίκη*, Μεταπτυχιακὴ Διπλωματικὴ Ἐργασία στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ ΑΠΘ, 2009. Τοῦ ἰδίου, *Στὸ Φρέαρ τῆς ἀγάπης. Συνάντηση Γρηγορίου τοῦ Παλαμά καί τοῦ Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη*, Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2015. George Thaniel, *Homage to Byzantium. The life and work of Nikos Gabriel Pentzikis*, North Central Publishing Company, A Nostos Book, Minneapolis, Minn. 1983.

λόγημα του νεοκλασικισμού. Συναναστρεφόμενος περισσότερο τούς Ευρωπαίους δημιουργούς που άμφισβήτησαν τό όρθολογιστικό, ιδεαλιστικό καί ήθικιστικό υπόβαθρο του πολιτισμού τής Δύσης καί στράφηκαν σέ άλλους τρόπους έκφρασης καί λειτουργίας, ό Ν.Γ. Πεντζίκης ανακάλυψε μέσα στά αίσθητικά δεδομένα του μοντερνισμού τήν αναζήτηση μιās άλλης αντίληψης, πέρα από τό αναγεννησιακό άτομοκεντρικό ιδεώδες, γιά τή φύση καί τή λειτουργία τής τέχνης. Στόν παλίμψηστο κώδικα του Ν.Γ. Πεντζίκη περιχωρούνται ό Όμηρος, οί τραγικοί, ό Πλάτων, ή Βίβλος, οί πατέρες τής Έκκλησίας, τά φιλοκαλικά καί προπαντός τά άγιολογικά κείμενα του Συναξαριστή, οί βυζαντινοί ιστορικοί καί χρονογράφοι, τό δημοτικό τραγούδι, οί νεοέλληνες κλασικοί μέ προεξάρχοντα τόν Παπαδιαμάντη. Όλοι αὐτοί συναντοῦν καί διαλέγονται μέ τούς νέους «πατέρες» του δυτικού λογοτεχνικού κανόνα, τούς Ρεμπώ, Ρίλκε, Λωτρεαμόν, Γιάκομπσον, Σατωμπριάν, Νερβάλ, Πικασό, Μπωντλέρ, Μαλαρμέ, Ραμπελέ, Φλωμπέρ, Προυστ, Μπέκετ, Γέητς, Έλιοτ, Τζόνς, Κάφκα, αλλά καί Ντοστογιέφσκυ, Γκόγκολ, Κίρκεγκωρ, Ίψεν κ.ά.

Ό Ν.Γ. Πεντζίκης αντιμετώπισε τά μοντερνιστικά καί πρωτοποριακά ρεύματα τής εποχής του ως γόνιμη κρίση τής ευρωπαϊκής σκέψης, ή όποία μπορεί νά άποτελέσει γέφυρα καί δίοδο πρός τήν ελληνική παράδοση, δηλαδή πρός έναν πολιτισμό μέ μεταφυσικό άξονα. Άλλωστε, ή πρωτοπορία του μοντερνισμού όδήγησε τά βήματα του Πεντζίκη στήν πατρογονική του παράδοση. Στήν περίπτωση του ισχύει ότι τό αυθεντικά «παραδοσιακό» συμβαίνει νά είναι καί τό κατεξοχήν «μοντέρνο»².

Στό έργο του μία ευρεία ελληνική λογοτεχνική καί πνευματική έποποιία έπαναπροσδιορίζεται ριζοσπαστικά καί μεταγράφεται μέ τούς άφηγηματικούς τρόπους του ευρωπαϊκού μοντερνισμού. Έκει όπου πολλοί βλέπουν άσυνήθιστους συγκερασμούς καί αντιθέσεις ό Ν.Γ. Πεντζίκης ένώνει διαρκώς ποιητικά καί έρωτικά τή λεπτομέρεια μέ τό σύνολο, τήν Άρχαιότητα καί τό Βυζάντιο μέ τήν ευρωπαϊκή πρωτοπορία, τό λαϊκό μέ τό λόγιο, τόν μύθο μέ τήν πραγματικότητα, τή λογοτεχνία μέ τή θεωρία, τήν αντικειμενικότητα μέ τήν άπροσδιοριστία, τό συγκεκριμένο μέ τό άφηρημένο, τό κοσμικό μέ τό πνευματικό, τόν λόγο μέ τήν εικόνα, τήν παράδοση μέ τή νεωτερικότητα, τή λογική μέ τό παράλογο, τήν εικόνα μέ τόν λόγο, τήν ευρυμάθεια μέ τήν ένόραση, τήν έπιστήμη μέ τήν πίστη, τή φύση μέ τήν τέχνη.

«Τά έργα τέχνης είναι λουλούδια του τοπίου που τά ένέπνευσε»³. Γέννημα καί θρέμμα τής Θεσσαλονίκης, ό Ν.Γ. Πεντζίκης ένιωσε καί όνόμασε «Μητέρα» τήν πόλη που άποτελέσε τό πολυδιάστατο κέντρο του σύμπαντός του. Προσπαθώντας νά ζωντανέψει τή μνήμη καί τό σώμα τής ένδον πόλεως –που μαζί μέ τήν μακεδονική ένδοχώρα της υπήρξε ό,τι άκριβώς καί ή Σκιάθος γιά τόν Πα-

2. Αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας Στυλιανός, *Ό Πεντζίκης του έπέκεινα καί του ένθάδε*, Δόμος, Αθήνα 1994, σ. 52.

3. Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, *Πρός έκκλησιασμό*, Πρόλογος: Αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας Στυλιανός, *Επιμέλεια-Σχολιασμός*: Γαβριήλ Νικολάου Πεντζίκης, *Ίνδικτος*, Αθήνα 32007, σ. 64. Η ά΄ έκδοση του βιβλίου έγινε από τό Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1970, επί προεδρίας του Άρχιμ. Στυλιανού Χαρκιανάκη, ένώ ή β΄ έκδοση από τίς Άγροτικές Συνεταιριστικές Έκδόσεις, Θεσσαλονίκη 1986. Στό έξής οί παραπομπές στο βιβλίο μέ τήν ένδειξη ΠΕ καί τόν αριθμό σελίδας θά γίνονται έντός του κειμένου.

παδιαμάντη– όμολογούσε πώς είχε «σαπίσει σκεπτόμενος». Άλλά και τό Άγιον Όρος συνδέεται άμεσα μέ τήν ώριμη στροφή και έδραίωση του Πεντζίκη στον μυστικό κόσμο τής Όρθόδοξης Έκκλησίας. Η φιλοκαλική και άγιολογική παράδοση τής Όρθοδοξίας γίνεται ή όδός τής άποκατάστασης και τής ανανέωσής του. Η ύπερλογη άντιστροφή των φαινομενικών άξιών, άλλά και ή σύγχρονη μαρτυρία του Άγιου Όρους, τον έλκουν διά βίου. Τό Άγιο Όρος γίνεται ό «φυσικός βιότοπος»⁴ του. Ό ίδιος διηγείται ότι μυήθηκε στον κόσμο τής Όρθόδοξης παράδοσης, όταν τό 1933 πρωτοπήγε στό Άγιο Όρος και άπέρριψε άρχικά τον *Συναξαριστή* διαβάζοντας τίς παράδοξες και σχεδόν παράλογες διηγήσεις του (ΠΕ: 83). Αύτές όμως έμειναν μέσα του και σιγά σιγά, κονιορτοποιώντας τά έσωτερικά νεφελώματα του έγώ, καλλιέργησαν τήν είσοδό του στον «δρόμο πού φέρει τήν έπιγραφή του πλάστου Θεού και τέμνεται από τήν κάθετο τής άμαρτίας του αυτεξουσίου πλάσματος» (ΠΕ: 82).

Ό Παναγιώτης Νέλλας δήλωσε ότι δέν μπορούσε νά βρεί καλύτερο παράδειγμα μιås σύγχρονης έκφρασης και διατύπωσης του δόγματος τής Έκκλησίας από τό *Πρός έκκλησιασμό* έργο του Πεντζίκη⁵. Κατά Γαβριήλ Ν. Πεντζίκη, τό *Πρός έκκλησιασμό* είναι αυτό τό ίδιο μία έκκλησία. Κατά τήν έκφραση του Ζήσιμου Λορεντζάτου, τό Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, πού τό 1970 εξέδωσε τό *Πρός έκκλησιασμό*, υπήρξε «κουραγιόζο», γιατί «κουραγιόζος» ήταν και είναι ό τότε ήγούμενος τής Μονής Βλατάδων (όπου τό ΠΙΠΜ) και νύν Άρχιεπίσκοπος Αύστραλίας Στυλιανός Χαρκιανάκις, ό όποιος ένέπνευσε και στήριξε ως κτίτωρ⁶ τήν άρχική εκείνη έκδοση. Τό μυστηριακό και λειτουργικό βίωμα βρίσκεται στην άπαρχή του λογοτεχνικού έργου του Ν.Γ. Πεντζίκη. Γι' αυτό και ό άρχιεπίσκοπος Αύστραλίας τον χαρακτηρίζει ως όμολογητή ή σχολιαστή τής «όγδός ήμέρας»⁷. Η φύση, ή μνήμη, ή ιστορία, όλα κινούνται διά τής Έκκλησίας προς τά έσχατα.

Ό Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης δέν υπήρξε ένας βυζαντινός άρχων έξόριστος στον αιώνα μας, αλλά ένας κοσμοπολίτης πού εξέφρασε τήν παράδοση μέ τον τρόπο και τήν πρωτοπορία τής εποχής του. Κατά τουτο, ή μορφή του θυμίζει βίο παράλληλο μέ τον άγιο Νικόλαο Καβάσιλα, έναν βυζαντινό λόγιο και διπλωμάτη του 14ου αί. –αιώνα πού τόσο άγάπησε ό Πεντζίκης– ό όποιος συνέθεσε μέ λόγο όχι πολεμικό και παραδοσιομανή, τά ούμανιστικά αίτήματα του καιρού του γόνιμα και δημιουργικά μέ τήν Όρθόδοξη παράδοση τής Έκκλησίας σέ μία νέα δυναμική σύνθεση πού άντεξε στον χρόνο. Η ιδιόρρυθμη σχέση του Πεντζίκη μέ τήν Όρθοδοξία και τό Βυζάντιο συχνά τον συνέδεε μέ τήν περίπτωση του Κόντογλου. Όρισμένοι μάλιστα άμφισβήτησαν έμμεσα τήν έκκλησιαστικότητα του, θεωρώντας πώς οι βιωματικές του σχέσεις μέ τήν Όρθόδοξη παράδοση έπιλεκτικά χρησιμοποιήθηκαν από ένα θρησκευτικό ή νεο-ορθόδοξο κοινό⁸.

4. Αρχιεπίσκοπος Αύστραλίας Στυλιανός, *Ό Πεντζίκης του επέκεινα και του ένθάδε*, ό.π., σ. 46.

5. Βλ. Έπιστολή του Δ.Γ. Κουτρομπή προς τον Ν.Γ. Πεντζίκη, *Πρός έκκλησιασμό*, Επίμετρο, σσ. 223-224.

6. Βλ. Γαβριήλ Ν. Πεντζίκης, «Μελετώντας του χορού τά βήματα», *Πρός έκκλησιασμό*, σσ. 367, 375.

7. Αρχιεπίσκοπος Αύστραλίας Στυλιανός, *Ό Πεντζίκης του επέκεινα και του ένθάδε*, ό.π.

8. Βλ. Γιώργος Κοροπούλης, «Ένας διά τής λογοτεχνίας σοφιστής», *Η Καθημερινή*, 26.1.1993. Πρβλ. τήν άπάντηση του Άρχιεπισκόπου Αύστραλίας Στυλιανού, «Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, Τά

Ὡστόσο, ὁ Πεντζίκης στή σχέση του μέ τό Βυζάντιο καί τήν Ὁρθοδοξία δέν ὑπῆρξε οὔτε ρομαντικός νοσταλγός οὔτε ιδεαλιστής τοῦ θρύλου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς. Δέν ἐπιζήτησε νά νεκραναστήσει ιδεολογικά τό Βυζάντιο, κόβοντας τίς γέφυρες μέ τή Δύση. Ἀντίθετα, ὁλόκληρο τό ἔργο του συνιστᾷ μιάν ιδιότυπη συνομιλία ἐνός ὀρθόδοξου μέ τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό. Μέσα ἀπό τήν ἀκραία καί ἀνατρεπτική ἀφήγησή του προβάλλει ἕνα ἄλλο Βυζάντιο πιό παράδοξο καί μυστικό, πιό παράλογο καί ἐκκεντρικό, πιό ὑλιστικό, πιό ἐκκλησιαστικό καί ἐν πάση περιπτώσει καθόλου ἐξιδανικευμένο. Πρόκειται γιά μιάν ὑπαρξιακή προσέγγιση τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ μέ τά μάτια καί τήν αἰσθαντικότητα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Ἡ ποιητική τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη ἐστιάζεται στή σύζευξη τῆς μοντερνιστικῆς μυθοποιίας μέ τήν Ὁρθόδοξη παράδοση, ἡ ὁποία ὡς ἔνθεη καί ἀναστάσιμη παράκρουση ἀγγίζει, περιχωρεῖ καί μεταμορφώνει τά πάντα. Ἄλλωστε, ἡ πρωτοπορία τοῦ μοντερνισμοῦ πού ἀμφισβήτησε τό ὀρθολογιστικό, ιδεαλιστικό καί ἠθικιστικό ὑπόβαθρο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσης ἦταν ἐκείνη πού ὁδήγησε τά βήματα τοῦ Πεντζίκη στήν πατρογονική του παράδοση. Στήν περίπτωσή του ἰσχύει ὅτι τό αὐθεντικά «παραδοσιακό» συμβαίνει νά εἶναι καί τό κατεξοχῆν «μοντέρνο». Ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης ἀνακάλυψε μέσα στά αἰσθητικά δεδομένα τοῦ μοντερνισμοῦ τήν ἀναζήτηση μιᾶς ἄλλης ἀντίληψης γιά τή φύση καί λειτουργία τῆς τέχνης, πέρα ἀπό τό ἀναγεννησιακό ἀτομοκεντρικό ιδεῶδες. Ἀντιμετώπισε τά μοντερνιστικά καί πρωτοποριακά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ὅπως τόν γαλλικό συμβολισμό, τούς ὑπερρεαλιστές, τήν ψυχαναλυτική ροή τῆς συνείδησης, τόν ἐσωτερικό μονόλογο, τίς ἀφηγηματικές τεχνικές τοῦ Τζόου, τήν ὄνειρική καί συνειρμική γραφή κ.λπ., ὡς γόνιμη κρίση τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης, πού μπορεῖ νά ἀποτελέσει γέφυρα καί δίοδο πρὸς τήν ἐλληνική παράδοση, δηλαδή πρὸς ἕναν πολιτισμό μέ μεταφυσικό ἄξονα.

Οἱ συγγραφεῖς αὐτοί ἀνακάλυψαν μιᾶ μέθοδο πού διαλύει τήν πραγματικότητα σέ πολύμορφες καί πολύσημες ἀντανაკλάσεις τῆς συνείδησης. Δέν φαίνεται νά ὑπάρχει καθόλου μιᾶ ἀντικειμενική πραγματικότητα πού νά ξεχωρίζει ἀπό τήν ὑποκειμενική συνείδηση τῶν προσώπων⁹. Τήν ἴδια θεώρηση εἶχαν καί οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ὅταν ἔγραφαν λόγους παραμυθίας καί παρηγορίας, ὅταν ἡ λαχτάρα τῆς σκέψης ἐπιχειροῦσε νά συνθέσει μιᾶ ἐνότητα μέ χίλια διαφορετικά πράγματα καί γεγονότα. Ὁ μηχανισμός τῆς παραισθητικῆς ἀνάμνησης, τῶν συνειρμῶν, τῶν παλινδρομήσεων καί συγχωνεύσεων, ὁ ὑπερρεαλιστικός ὄνειρισμός, ἡ αἰσθητική τοῦ ἀπίθανου καί θρυμματισμένου, ὁ γραμματικός καί λεκτικός ἀποκρυφισμός, συνδυάζονται μέ μιᾶ πρωτότυπη ἀνάγνωση τῶν βυζαντινῶν καί ἐκκλησιαστικῶν κειμένων. Ἀπό τή σύνθεση τοῦ μοντερνισμοῦ, τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας καί τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων τοῦ *Συναξαριστῆ* ἀναδύεται ὁ μυθοπλαστικός λαβύρινθος καί ὁ παλίμψηστος κώδικας τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη.

Πολύ ἐνωρίτερα ἀπό τή θεολογική πρωτοπορία τῆς γενιάς τοῦ '60, ἤδη ἀπό

τοῦ Θεοῦ καί τά τοῦ Καίσαρος», *Νέα Ἔστια*, ἔτος ΞΖ, τόμος 134, σσ. 1050-51 καί στό *Ὁ Πεντζίκης τοῦ ἐπέκεινα καί τοῦ ἐνθάδε*, ὁ.π., σσ. 49-52.

9. Βλ. ἐνδεικτικά τό ἔργο τῶν Marcel Proust, James Joyce, Virginia Woolf.

τή δεκαετία του '40 και του '50, ο Πεντζίκης δημοσίευσε μεταφρασμένα κείμενα του Νικόλαου Μπερδιάγεφ¹⁰ αλλά και κείμενα δικά του για τό Βυζάντιο στά πρωτοποριακά περιοδικά τής Θεσσαλονίκης, ὅπως τό *3ο Μάτι* καί ὁ *Κοχλίας*. Μέ τό πεζογραφικό ἔργο του πού ξεκινᾶ νά δημοσιεύεται ἤδη προπολεμικά, ὁ Πεντζίκης ὑπήρξε «σημεῖον προσανατολισμοῦ» καί πρωτοπόρος σκαπανέας γιά τή θεολογική γενιά του '60¹¹.

Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοσμική λειτουργία

Ἡ Ἐκκλησία στό ἔργο του Ν.Γ. Πεντζίκη φανερώνεται ὡς ὁ μυστικός ἄξονας ὅλης τής δημιουργίας καί τής ιστορίας. Ὅπως στόν ἅγιο Μάξιμο Ὁμολογητή ἢ στόν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα, ἡ Ἐκκλησία συνιστᾶ γιά τόν Πεντζίκη μιᾶ *κοσμική λειτουργία*. Διά τής Ἐκκλησίας πραγματοποιεῖται ἡ σωτηρία τοῦ κτιστοῦ κόσμου. Πρόκειται γιά μιᾶ ὀλοζώντανη σωματική αἴσθηση, γιά ἕναν γάμο καί γιά ἕναν χορό τῶν πάντων στό μυστήριο τής δημιουργίας, προκειμένου νά καταστοῦμε «σύσσωμοι» μέ τόν ἄλλο. Τό ὑγρό στοιχεῖο συμπαρασύρει πρὸς ἐκκλησιασμό. Τό ἴδιο τό σῶμα μας εὐρύνεται σέ σχῆμα κοινότητας μέχρι νά εἰσέλθει στό εὐρύτερο σχῆμα πού εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ ἄνθρωπος ζεῖ ἀληθῶς ἐν κοινότητι Χριστοῦ καί μόνον. Ἡ δέ Ἐκκλησία ἀποβαίνει ὁ ἀρχετυπικός ἢ μυθικός χώρος τοῦ εἶναι.

Κατά πῶς ἐξηγεῖ ὁ Πεντζίκης, διόλου δέν πρέπει νά ἐκφραζόμαστε περιφρονητικά γιά τά παραμύθια, τά ὁποῖα σχετίζονται μέ τήν παραμυθία πού εἶναι ἡ παρηγορία τής ὑπάρξεως (ΠΕ: 148). «Κατώρθωσαν, μέ χίλια διάφορα πράγματα καί γεγονότα, οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι νά συνθέσουν, ὅπως τό γύρευε ἡ λαχτάρα τής σκέψης των, ἕνα παραμῦθι, ὄχι μέ τή σημασία πού ἐννοοῦμε συνήθως τή λέξη, ἀλλά μέ τήν ἔννοια τή δεύτερη πού ἔχει, τής παρηγορίας» (ΠΕ: 22). Ἐπειδή ἀπό τόν καιρό τοῦ Ὀμήρου ἕως σήμερα στή λέξη *μῦθος*, πραγματώνεται ἡ πρωταρχική ἐπαφή τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ἀλήθεια, αὐτήν πού ὁ νοῦς δέν τή χωρᾶ, ὁ μῦθος ἀποβαίνει τό λειτουργικό καί ποιητικό ὑφάδι τοῦ λόγου καί τής ἀλήθειας. Ὁ μῦθος, λοιπόν, δέν ἐκλαμβάνεται ὡς κατάλοιπο τοῦ παρελθόντος ἀλλά ὡς οὐσιώδες χαρακτηριστικό τοῦ καθενός, ἔκφραση τής πιό μύχιας σκέψης τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό καί κατά τόν Πεντζίκη μπορεῖ νά γίνει ταύτιση ἐνός γεωγραφικοῦ διαμερίσματος π.χ. τής Ξάνθης μέ τήν Ἐκκλησία. Ἡ μυθοπλαστική γεωγραφία, γίνεται ἔκφραση τής μυθικῆς ἐκκλησίας (ΠΕ: 145-146). Παραφράζοντας τό γνωστό ἐξαποστειλᾶριον τής ἀκολουθίας τοῦ Νυμφίου «*Τόν νυμφώνα σου βλέπω, Σωτήρ μου, κεκοσμημένον καί ἔνδυμα οὐκ ἔχω, ἵνα εἰσέλθω ἐν αὐτῷ λάμπρυνόν μου τήν στολήν τής ψυχῆς, φωτοδότα, καί σῶσον με*», ὁ Πεντζίκης ἐπιλέγει: «Ἐάν ἤθελα μέ ἐνδύματα δικά μου νά ἴμω στήν Ἐκκλησία, νά προσκυ-

10. Πρόκειται γιά τό «Περί συμβόλου» ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ν. Μπερδιάγεφ, *Esprit et liberté, (Πνεῦμα καί ἐλευθερία*, μτφρ. Μητρ. Σάμου Εἰρηναίου, Ἀθήνα 1962). Βλ. τίς σχετικές ἀναφορές, *Πρὸς Ἐκκλησιασμό*, σσ. 21 καί 74.

11. Κατά δήλωση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, βλ. *Ὁ Πεντζίκης τοῦ ἐπέκεινα καί τοῦ ἐνθάδε*, Δόμος, Ἀθήνα 1994, σ. 45.

νήσω τόν ἱερό τῆς σωτηρίας νυμφώνα, ὅπου ὁ Θεός Αἷμα καί Σάρκα προσφέρεται, διά τῆς θαυμαστῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου, ἀσφαλῶς, ἐμποδίζοντάς με, θά 'κλειναν οἱ πόρτες, ὅπως μπροστά στήν ὁσία Μαρία τήν Αἴγυπτία, πού μόνο ἀφοῦ μετεβλήθη, σκορπίζοντας σέ σύννεφο φωτός τό πάγιο σχῆμα τοῦ ἐγώ, ἀξιώθηκε τῆς θείας μεταλήψεως» (ΠΕ: 85-86).

Τό *Πρός ἐκκλησιασμό* ὁλοκληρώνεται μέ ἕνα κεφάλαιο γιά τήν Ἐκκλησία ὡς νυμφώνα, δηλαδή ὡς ἔνσαρκη αἴσθηση τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καί ὡς γάμο μέ τό φῶς καί τήν ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Πεντζίκης πραγματοποιεῖ μιά παράλληλη σπουδή στή νηπτική καί ἀσκητική παράδοση τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στήν ἀρχαιοελληνική μυθολογία καί στή βυζαντινὴ ἱστοριογραφία συμπλέκοντας τό παρόν μέ τό παρελθόν. Ὁ γάμος γιά τόν ὁποῖο κάνει λόγο εἶναι ἐντέλει ἡ μνημική συνειδητοποίηση στίς πλέον ἀπωθημένες μνημες τοῦ εἶναι. Στήν πορεία αὐτή τό σκότος γίνεται φῶς κατά τήν ἡσυχαστική ἐπίκληση –«φώτισόν μου τό σκότος» – τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά καί «τό μέλλον νῦν ἐστι». Ἀπό αὐτή τήν παράδοση ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης ἀντλεῖ τό θάρρος νά αἰσθάνεται τόν ἑαυτό του «ὑπό στέγην Ἐκκλησίας», προσπαθώντας νά μεταφέρει γιά στολισμό καί χαρά καί γάμο τῶν ψυχῶν τίς ὁμορφιές τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ τοπίου πού τόσο τόν ἐνέπνευσε¹².

Ἡ Ἐκκλησία ὡς ὁ τόπος τοῦ Ἄλλου

«Ἄλλος ὁ Χριστός καί ἡ Ἁγία αὐτοῦ Ἐκκλησία, ὅπου συνεχίζει ὑπάρχων. Ἄλλος ὁ πλησίον μας ἄνθρωπος πού ἐν Χριστῷ μέσα στήν Ἐκκλησία, παντρευόμαστε. Ἄλλος! Ἐκείνη γυναίκα καί αὐτός ἄνδρας. Καί ὅμως τόν ἀγαπῶ ὡς ἑαυτόν μου. Ἄλλος ὑπῆρξε ὁ ἀνάδοχός μου πού μ' ἐντυσε τή στολή τῆς πίστεως, ὅταν βαπτίστηκα ἐν Χριστῷ μωρό παιδί καί δέν καταλάβαινα. Τόσοι ἄλλοι εἶμαι ἐγώ. Ἡ Ἐκκλησία κάνει τόν καθένα ἄλλον ἄνθρωπο. Ἐκαστος εἶναι ὁ πλησίον του. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τό σῶμα μου... Μέσα στόν κοινό χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, ἡ εἰκὼν λαμβάνει ζωή. Τά ἄνευ οὐδενός περιεχομένου γεγυμνωμένα ὅσά τοῦ πατέρα μου, πού ξεθάψαμε κατά τήν ἀνακομιδή, ἐν Χριστῷ ἐνδύονται φῶς ζωῆς. Ζοῦν οἱ προσφιλεῖς ὑπάρξεις, πού καμιά λογική ἀνάλυση καί ψυχολογία δέν μπορεῖ νά τίς ἀναστήσει» (ΠΕ: 87-88).

Γιά τόν Ν.Γ. Πεντζίκη ἡ ἑτερότητα τοῦ ἄλλου δέν προκύπτει οὔτε ἀπό μιά μοντερνιστική κατανόηση τῶν ἀτομικῶν ἢ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων οὔτε βέβαια ὡς αὐταξία καί μεταμοντέρνο πρόταγμα γιά τή διασφάλιση τοῦ πλουραλισμοῦ στίς σύγχρονες παγκοσμιοποιούμενες καί πολυπολιτισμικές κοινωνίες. «Τά κείμενα τῆς Ὀρθοδοξίας ἀπορρίπτονται συνήθως γιατί προϋποθέτουν, στίς σχέσεις μεταξύ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο, τήν μεσολάβηση σάν ἐνός ἄλλου, τελείως συγκεκριμένου προσώπου, τοῦ Θεοῦ, πού τόσο ὑλικά, χειροπιαστά θά 'λεγα, εἶναι ἀδύνατο νά κατανοηθεῖ παρά μόνο λατρευτικά καί ἐντός τοῦ ναοῦ...» (ΠΕ: 173). Ὁ Πεντζίκης ἰχνηλατεῖ τίς θεολογικές καί ἀσκητικές καταβολές

12. Βλ. τό κεφάλαιο «Συγκεκριμένο καί γάμος», *Πρός ἐκκλησιασμό*, σσ. 170-190.

τήs ἑτερότητας. «Ἡ μνήμη ἐκφράζεται ὄχι ὡς ἑαυτός ἀλλά ὡς ἄλλος ἄνθρωπος. Τοῦτο εἶναι ἀκατανόητο καί ἀπολύτως μὴ βιώσιμο ἐκτός τῆs σταυροσχῆμου κατοικίας τοῦ Κυρίου τῶν Δυνάμεων καί τῶν ἐκεῖ μετ' αὐτοῦ συναντήσεων» (ΠΕ: 114). Ὁ ἄλλος εἶναι ὁ συγκεκριμένος πλησίον τῆs εὐαγγελικῆs παραβολῆs καί ὄχι μιά ἀφηρημένη ρητορία ὑπέρ τοῦ ἄλλου. «Ἡ ὑπομονή γίνεται ἔκφραση δηλωτικῆ τοῦ βαθύτερου ἐγὼ ἐνός ἐκάστου ἐξ ἡμῶν, πού εἶναι ἀκριβῶs ὁ πλησίον. Γι' αὐτό καί στά βυζαντινά καλλιγραφικά ἐπιτεύγματα νιώθουμε ἢ προσωπική ζωὴ νά μεταβάλλεται στή ζωὴ τοῦ ἄλλου καί τοῦ καθενός» (ΠΕ: 137).

Συνεπῶs, ὁ ἄλλος καί ἡ ἑτερότητά του δέν εἶναι μιά ἀτομικὴ διεκδίκηση, πού θεμελιώνεται στὸν φόβο τοῦ ἄλλου ἢ στήν προστασία ἀπὸ τὸν ἄλλο, μιά μειοψηφικὴ ἔκφραση καί διαφορὰ πού ἐπιζητεῖ τὴν ἀνεκτικότητα τῆs πλειοψηφίας. Ἀντίθετα, εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἄλλου καί ἡ ἀναίρεση τῆs διαίρεσης, ἡ πυράκτωση τῆs ἀγάπης μέσα ἀπὸ ἕνα πλέγμα διαπροσωπικῶν σχέσεων. Ἄν ὅμως δέν ὑπερβαθεῖ ἀσκητικά ἢ ἀτομικότητα, τότε δέν κατορθώνεται ἡ εὕρεση τῆs ἀληθινῆs ἑτερότητας. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ πού χωράει τοὺs πάντες καί τὰ πάντα (ΠΕ: 81). «Προορισμός μας εἶναι ἡ εὕρεση τοῦ σώματος τοῦ ἄλλου μὲ τὸ ὁποῖο μέσα μας προσομιλοῦμε. Ἀλλά καί ὁ κοντινότερός μας πλησίον εἶναι ὁ νεκρός μας ἑαυτός. Τότε ἰσχύει τὸ σοφὸ παραλήρημα πού, ἐρευνώντας ἐξονυχιστικά τὸν ἑαυτό του, εἶπε ὁ Ρεμπώ, "Je est un autre"». Ὁ τόπος τοῦ ἄλλου εἶναι ὁ κονιορτοποιημένος ἑαυτός, δηλαδή ἡ σταυρικὴ καί ἀναστάσιμη πορεία στὸ σῶμα τῆs Ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Πεντζίκη, «ἡ Ἐκκλησία κάνει τὸν καθένα ἄλλον ἄνθρωπο. Ἐκαστος εἶναι ὁ πλησίον του» (ΠΕ: 91).

Ὁ 15^{ος} αἰῶνας τῶν Βυζαντινῶν

Ὁ Ν.Γ. Πεντζίκησ στάθηκε μὲ ἰδιαίτερη ἔγνοια καί ἀγάπη στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Βυζαντίου. Ὁ 14^{ος} αἰῶνας στὸ Βυζάντιο μοιάζει μὲ ψυχorroγήμα. Ἡ αὐτοκρατορία εἶναι πλέον ἴσκιος τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὡστόσο, κατὰ ἕναν παράδοξο τρόπο, ὁ αἰῶνας αὐτός ἐμφάνισε μιά πλούσια πνευματικὴ καί καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Οἱ ἱστορικοὶ κάνουν λόγο γιὰ τὴν τελευταῖα βυζαντινὴ ἀναγέννηση¹³. Ὁ Πεντζίκησ σκύβει περίφροντις καί μὲ ἀβρότητα στή Θεσσαλονικὴ τῶν Παλαιολόγων. Ἐρευνώντας τὰ χαρακτηριστικά τῆs ζωῆs τῆs συμβασιλεύουσας κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα, σημειώνει ὅτι ἀνακαλύπτουμε πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα τῆs σημερινῆs μας ζωῆs. Ἀναφερόμενος στὸν ἐκρηκτικὸ καί συνάμα τραγικὸ 14^ο αἰῶνα τῆs Θεσσαλονικῆs ὁ Πεντζίκησ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπανάσταση τῶν Ζηλωτῶν θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ «ἀκόμα καί ἐξέγερση τῶν μαζῶν κάπως ἀνάλογη πρὸς τὴν κομμουνιστικὴ»¹⁴. Νά πῶs ὁ ἴδιος ζωγραφίζει τὰ πρόσωπα καί τὴν ἐποχὴ τους:

13. Steven Runciman, *Ἡ τελευταῖα Βυζαντινὴ Ἀναγέννηση*, μτφρ. Λ. Καμπερίδης, Δόμος, Ἀθήνα 1980. Oreste Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris 1913 (Θεσσαλονικῆ²1993).

14. Βλ. *Πρὸς ἐκκλησιασμό*, σ. 45. Πρβλ. O. Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, ὁ.π. Κωνσταντῖνος Κωτσιόπουλος, *Τὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν στή Θεσσαλονικὴ 1342-1349*, Θεολογικὴ καί Κοινωνιολογικὴ διερεύνηση, διδακτορικὴ διατριβὴ, Θεσσαλονικὴ 1997. Βλ. ἐπίσης τὸ μυθιστόρημα τοῦ Νίκου Ματσούκα, *Ζηλωτικά πόλεως Θεσσαλονικῆs 1342-1349*, Βάνιας, Θεσσαλονικὴ 2001.

«Στόν λαό ὅμως δέν ἀρέσει νά πληρώνεται μέ πληθωρικά νομίσματα λέξεων, ἄνευ εἰς χρυσόν ἠθικοῦ ἀντικρύσματος. Ὁ ἐξευτελισμός τῶν ἀξιών τοῦ παρόντος δημιουργεῖ ἀμφιβολίες γιά τὰ ἐπέκεινα. Ξεσηκώνεται τό πλήθος στήν πόλη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Μέ πυρήνα τούς λιμενεργάτες, θέλει νά ἐξαλείψει τήν ἄδικη οικονομική διαφορά πού χωρίζει τόν πληθυσμό, ἐπιβάλλοντας ἕνα εἶδος δίκαιης δημοκρατίας, καί καταλήγει στό ἀντίθετο, τήν πλήρη καί ἀκέφαλη ἀναρχία. Αἱματοχυσίες, σφαγές, λεηλασίες, ἐμπρησμοί. Τότε κήκε καί τό Διοικητήριο τῆς πόλεως. Μέσα εἰς αὐτόν τόν σάλο, ἐνῶ ὁ Κυδώνης περιορίζεται σέ θρήνους τῶν σκοτωμένων, ὁ ἐμβριθής Θεσσαλονικεὺς νομοφύλαξ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, ἀποβλέπων στή διαφύλαξη τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων, συντάσσει τήν Ἐξάβιβλο, πού θά σταθεῖ βάση τῆς νομοθεσίας τοῦ ἀναγεννώμενου κατὰ τό '21 Ἔθνος. Ἐκ παραλλήλου ὁ Χοῦμνος παρέχει πολυτίμους συμβουλές. Ὁ Θωμᾶς Μάγιστρος ὁμιλεῖ περὶ ὁμονοίας. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, πλησιάζοντας τήν πιθανή ἀφορμή τοῦ κακοῦ, ἐκφράζεται κατὰ τῶν τοκιζόντων. Ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης ἔγραψε ποίημα, ὅπου ὁ Πολιοῦχος λέγει στή Μητέρα του Πόλη ὅτι δέν πρέπει νά στενοχωρεῖται, γιατί ἔχει αὐτόν προστάτη. Πολλοί συνέγραψαν τότε ἐξιστορήσεις τοῦ βίου καί τῶν θαυμάτων ἁγίων τῆς Θεσσαλονίκης» (ΠΕ: 92).

Στήν παράξενη αὐτή ἐποχή λόγιοι ὅπως ὁ Δημήτριος Κυδώνης λοξοκοιτάζουν πρὸς τή Δύση. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοῦρας «μαζί μέ τόν Ἀκίνδυνο καί τούς ἀδελφούς Κυδώνη, συμφωνεῖ ἀπόλυτα πρὸς τόν ὀρθολογιστικό ἔλεγχο, πού ἄσκει κατὰ τῆς μυστικῆς παραδόσεως ὁ ξενοφερμένος Καλαβρός Βαρλαάμ. Ὁ Δημήτριος Κυδώνης μεταφράζει ἐκ τοῦ λατινικοῦ τόν Θωμᾶ Ἀκινάτη» (ΠΕ: 90-91). Εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ οὐμανισμού τῆς Εὐρώπης. Ὁ ἀπόηχος του φθάνει παραλλαγμένους στήν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή. Γιά τόν Πεντζίκη ὁ 14ος αἰώνας ἔχει μιάν ἄλλη συμβολική καί συνάμα οὐσιαστική σημασία. Τήν ἐποχή αὐτή ἀναδύεται ὁ Νέος Ἑλληνισμός, ὁ τύπος τοῦ Νεοέλληνα μέ ὅλες τίς διαστάσεις του. Πέραν τοῦ ὅτι οἱ λόγιοι συζητοῦν τήν ἐθνική ἐπωνυμία «Ἑλληνας» καί ἀναφέρονται στήν Ἑλλάδα, οἱ Παλαιολόγοι ἐγκαταλείπουν τήν Ἀσία καί ρίχνουν τό βᾶρος τοῦ κράτους τους στήν Εὐρώπη, ἐνῶ ἡ Θεσσαλονίκη φθάνει στό ἀπόγειο τῆς δόξας καί τῆς ἀνθησῆς της. Εἶναι ἡ ἐποχή τῆς ἐξατομίκευσης τοῦ Νεοέλληνα. «Ἡ λογική, προβάλλοντας ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη τῆς ἀτομικῆς ἐξασφαλίσεως, κάνει τήν Παλαιολογίνα Βασίλισσα νά μή σκέφτεται ἄλλο ἀπό τόν τρόπο ἀποκαταστάσεως τῶν τέκνων της καί εἰς βᾶρος ἀκόμα τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους. Τήν ἐποχή αὐτή οἱ ἐκκλησιές μικρεύουν στίς διαστάσεις ἰδιωτικῶν κατοικιῶν σάν κειμηλιοθήκες» (ΠΕ: 46). Ὁ μέγας λογοθέτης καί λόγιος Θεόδωρος Μετοχίτης, πρόδρομος τῆς ἀναγέννησης τοῦ 15ου αἰώνα συγγράφει πένθιμη ὁμιλία πρὸς τήν ἑαυτοῦ κόρη. Ὁ ἀτομικός αὐτός θρήνος καί τὰ δάκρυα εἶναι ἕνα νέο στοιχεῖο στήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση τοῦ Νεοέλληνα, τό ὁποῖο εἰσάγεται ἐκείνη τήν ἐποχή. Ὡστόσο, κατὰ τήν εὐστοχη παρατήρηση τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη, ἡ ἐξατομίκευση τῶν οὐμανιστῶν λογίων διαφέρει ἀπό τὰ

δάκρυα τῶν ἀσκητῶν καί ἡσυχαστῶν καί τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, πού κατάρδευσαν τήν ἔρημο («ταῖς τῶν δακρύων σου ροές τῆς ἐρήμου τό ἄγονον ἐγεώργησας»). Πρόκειται γιά τό κεντρικό θέμα τῆς ὀρθόδοξης μυστικῆς παράδοσης, τό ὁποῖο ἀναδεικνύεται σέ κυρίαρχο ζήτημα κατά τόν 14ο αἰώνα καί συνδέεται κατά τόν Ν.Γ. Πεντζίκη μέ τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τοῦ Νεοέλληνα. Αὐτός ὁ ἐκκλησιασμός τῆς ὑπαρξῆς ὡς *θεανθρωπισμός* εἶναι, ἄλλωστε, καί τό κεντρικό θέμα τοῦ ἔργου τοῦ *Πρός ἐκκλησιασμό*. Πρόκειται γιά τή δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου στήν Ἐκκλησία νά μετάσχει στή θέα τοῦ ἀκτίστου φωτός τῆς Ἁγίας Τριάδος. «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἕνα φοβερό σέ δύναμη ἔρεισμα γιά τίς ψυχές... Ὁ Νεοέλληνας στήν ἐκκλησία ἀνέπνεε, δέχονταν μέσα στούς πνευμένους του τήν γενναία καί ρωμαλέα ἀναπνοή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, πού ἡ ἐκκλησία τήν περιέλαβε, τιμώντας τήν μνήμη του καί τή δεύτερη Κυριακή τῶν νηστειῶν. Μετά τόν ἑορτασμό τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, δεύτερη νίκη τῆς Ὀρθοδοξίας, νίκη νεοελληνική: ἡ καθιέρωση τῆς πίστες στόν ἄνθρωπο καί τό σῶμα του, πού μπορεῖ καί γίνεται δοχεῖο τοῦ ἀκτίστου Θαβρωεῖου φωτός. Μέ αὐτό τό φῶς δέν φωτίστηκαν μόνον οἱ ἀγωνιστές τῆς Ἐλευθερίας σέ μιά στιγμή. Τοῦτο καταγλίαισε μορφές σάν τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, πού ἴδρυσε 300 σχολεῖα στήν Μακεδονία καί τήν Ἡπειρο. Ὁ δέ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, πόσους τόμους συνέγραψε, ὁ χαλκέντερος, συγκεντρώνοντας σέ γλῶσσα ἀπλοελληνική καί σχολιάζοντας τά τῶν πατέρων; Ἰερωμένος ἦταν καί ὁ συγγραφέας γεωγραφία. Ἄλλος ἐπίσης πού συνέταξε γεωπονικές καί ἰατρικές συμβουλές. Ὅλα τά κείμενα, πρωτότυπα καί μεταφράσεις ἀρχαιοτέρων, σέ γλῶσσα προσιτή σέ ὅλους γιατί, τελειώνοντας ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας, τό περιλάλητο γλωσσικό ζήτημα εἶχε λυθεῖ στήν οὐσία του μέσα στούς κόλπους τῆς ἐκκλησίας» (ΠΕ: 52-53). Ὁ 14ος αἰώνας τοῦ δύνοντος Βυζαντίου ἐμφάνισε καί μιάν ἄλλη φιλοκαλική ἀναγέννηση. Πρόκειται γιά τήν ὑπαρξιακή καί προσωπική διάσταση τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς στό βίωμα τῶν ἡσυχάζόντων.

Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, σύγχρονος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὑπῆρξε θαυμαστής τοῦ ἡσυχαστή ἁγίου¹⁵. Πά τά δάκρυα τῆς προσευχῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας θά πεῖ ὅτι ὁ Χριστός «εἶναι ἄλλον ὕδωρ μέσα στό σῶμα» (ΠΕ: 48) τοῦ ἀνθρώπου. Τή θεολογική σύμπτωση Γρηγορίου Παλαμᾶ καί Νικολάου Καβάσιλα διείδε μέ τόν δικό τρόπο ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης: Κατά τήν ἐγκεντρισμένη στή Θεία Εὐχαριστία ὑπαρξιακή σκέψη τοῦ εὐλαβοῦς Νικολάου Καβάσιλα, «πᾶς ἄνθρωπος δύναται ν' ἀναπτερωθεῖ ὑπό τοῦ θείου ἔρωτος, διότι ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐξαιρετικῶς προικισμένη μέ ἀγάπη. Ὁ γραπτός λόγος τοῦ Καβάσιλα μοιάζει μέ ποταμό. Παρασέρνει μακριά ἀπό τήν καρδιά, κάθε ρύπο ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀμαρτημάτων μας» (ΠΕ: 93).

Ὁ Πεντζίκης ἐπεκτείνει τήν ἡσυχαστική λειτουργία τῆς ἀναπνοῆς καί τά δάκρυα τῆς προσευχῆς στόν ὀρίζοντα καί στόν ψυχισμό τοῦ Νεοέλληνα. Ὡς γνωστόν, ἡ συμμετοχή ἢ μή τοῦ σώματος στή γνώση καί μέθεξη τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξε

---

15. Βλ. Σταῦρος Γιαγκάζογλου, *Βίος καί λόγος στήν ἡσυχαστική παράδοση. Δοκίμια θεολογικῆς γνωσιολογίας*, Δόμος, Ἀθήνα 2016, σσ. 115-369. Γιά τή σχέση Γρηγορίου Παλαμᾶ καί Ν.Γ. Πεντζίκη, βλ. Ἀρχ. Ἐφραίμ Γ. Τριανταφυλλόπουλος, *Στό Φρέαρ τῆς ἀγάπης*, ὁ.π.

τό άρχικό ζήτημα και ή θρυαλλίδα τής ήσυχαστικής λεγόμενης έριδας. Ό Πεντζίκης όμολογεί ότι γοητεύθηκε τόσο από τή θέση πού δίνεται στην ήσυχαστική διδασκαλία του άγίου Γρηγορίου Παλαμά για τή συμμετοχή του σώματος στη θέωση, «ώστε», σημειώνει, «προκειμένου νά κάμω λόγο για τήν πνευματικότητα του Νεοέλληνα, νά προκρίνω τή λέξη *άναπνοή*»¹⁶, μιά λέξη πού σαφέστατα αναφέρεται στην ανθρώπινη σωματικότητα. Οι αντίπαλοι του Γρηγορίου Παλαμά θεωρούν άπαράδεκτο και άκατανόητο μέ κινήσεις του σώματος νά άξιωθει ό άνθρωπος νά γίνει θεόπτης. Ξεχνούν ότι «έν χορώ», χορεύοντας ύμνείται ό Θεός (ΠΕ: 47). Έξαιτίας του φόβου προς τό σώμα, οι αντίπαλοι του ήσυχασμού άρνούσαν τήν πνευματικότητα του σώματος. «Τό είναι, καθώς τό σώμα μας άσκεΐται χορευτικά, πρέπει τελείως νά ξεχνιέται μέσα σε μιά νοσταλγία ύψηλή... Μόνο τό σώμα πού γεννιέται και πεθαίνει, μπορεί νά νοσταλγεί» (ΠΕ: 47-48). Έδω έντάσσεται και τό περίφημο ζήτημα τής ήσυχαστικής παράδοσης για τήν κάθοδο του νοός εις τήν καρδιάν, ή βιβλική αντίληψη τής καρδιάς ως κέντρου τής ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά και ή συμμετοχή του σώματος στη θέωση¹⁷. Ό Πεντζίκης γνώριζε τό έρευνητικό έργο του Ίωάννη Μάγιεντορφ στά κείμενα του άγίου Γρηγορίου Παλαμά, καθώς και για τήν πολύ ένδιαφέρουσα έρμηνευτική προσέγγιση του ήσυχαστή άγίου ως ύπαρξιστή θεολόγου ή όπως λέγει ως χριστιανού έξιστανσιαλιστή¹⁸. «Η Έκκλησία παραδέχεται έπίσημως τήν παλαμική άναπνοή» (ΠΕ: 48). «Μήπως ή άναπνοή μας έξακολουθει όπως πάντα, αλλά δέν έχουμε συνείδηση αυτής, γιατί άλλου ή λογική μας άποβλέπει και δέν μπορεί νά παρακολουθήσει τό βαθύτερο είναι μας; Άλήθεια χρειάζεται βαθιά συγκίνηση, για νά μπορεί κανείς νά καταλάβει πώς τό σώμα χορεύοντας μπορεί νά χωρέσει και νά καταληφθει από τόν Κύριο, αναπνέοντας μέσα στο φώς του τό άκτιστο και σχεδόν διακόπτοντας τήν φυσική άναπνοή» (ΠΕ: 57).

Ό Πεντζίκης μιλούσε για τήν Έκκλησία μέ όρους σωματικούς. Τό κεφάλαιο «Έρωσ τής Έκκλησίας» άρχίζει μέ τόν άκόλουθο τρόπο: «Μιά ξεχωριστή σωματική αΐσθηση, έν Καβάλα, προσφάτως, μ' έκανε νά καταλάβω ότι άγαπώ τήν Έκκλησία, τήν ελληνική όρθόδοξο έκκλησία του Χριστού» (ΠΕ: 81). Η θεία ένσάρκωση είναι ή χριστολογική κλειδα τής έρμηνείας πάντων των φαινομένων. Τό σώμα, λοιπόν, άποτελεί άξονα κεντρικό του στοχασμού του Πεντζίκη. Γι αυτό και οι πάμπολλες άναφορές στον Συμεών τόν Νέο Θεολόγο, στον Γρηγόριο Παλαμά και στον Νικόλαο Καβάσιλα για τή συμμετοχή του σώματος στην καινή ζωή του Χριστού. Τέτοια είναι ή ένταση τής σωματικότητας, ώστε ό Πεντζίκης διατείνεται ότι άκόμη και τά άφηρημένα έχουν ύπόσταση, τό άσώματό τους δέν σημαίνει στέρηση σώματος, όπως διατυπώνουν τό γεγονός οι Νεο-

16. ΠΕ: 47. Βλ. επίσης τήν έξοχη άνάλυση περί τής άναπνοής του Νεοέλληνα στην Έκκλησία σε σχέση μέ τό περί συμμετοχής του σώματος θέμα τής διδασκαλίας του άγίου Γρηγορίου Παλαμά στο *Πρός έκκλησιασμό*, σσ. 53-59.

17. Βλ. Σταύρος Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία θεώσεως. Η σύνθεση Χριστολογίας και πνευματολογίας στο έργο του άγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, Δόμος, Αθήνα 2001, σσ. 41-108, 401-456.

18. Βλ. ΠΕ: 48. Πρβλ. τά πρωτοποριακά στίς παλαμικές σπουδές έργα του Jean Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959' Grégoire Palamas, *Défense des saints hésychastes*, Louvain 1959' J. Meyendorff, *St. Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris 1959, ελληνική μτφρ. Έλ. Μάινιας, Αθήνα 1983.

πλατωνικοί. «Τή μνήμη καί τήν κίνηση τοῦ σώματος ἀναζητοῦσα ὕστερα, μακραινόντας ἀπό τήν ὁμορφιά τοῦ δάσους, ὅπου μιά στιγμή πίστεψα ὅτι, ὅπως στά παραμύθια, πουλιά καί κλαδιά ἀκόμα λίγο χρειάζονταν καί θά τ' ἄκουγα νά μιλοῦν, καθώς προσπαθοῦσα νά τοποθετήσω τήν κατάστασή μου σέ μιά παράλληλο μέ τίς ὁμολογίες τῶν κειμένων. Τέτοιες ὁμολογίες, ἀναμφισβήτητα, προσφέρουν πολλές τά κείμενα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Ἴδιαιτερα στίς ἔξοχες φυσιολατρικές του περιγραφές, ὁ παλμός τῆς μνήμης ἀκούγεται ξεκάθαρως. Ἡ κίνησή του, ὅσο κί' ἄν δέν συντρίβει τά ὄρια τά ψυχολογικά καί ἀτομικά, εἶναι τόσο ὑποτυπώδης, ὥστε σχεδόν φαίνεται νά συνδυάζεται σάν καθαρή κίνηση μέ τή μνήμη» (ΠΕ: 31).

Ἀλλά τί δυνατότητες μνήμης ἔχει ἡ νεωτερική περί ἀνθρώπου ἀντίληψη «διά μέσου τῆς ξεριζωμένης ἀπό τήν καρδιά μνήμης», πού θεωρεῖ τό σῶμα μηχανοκρατικά καί ντετερμινιστικά ὡς ἐργοστάσιο; Ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης συμμετέχει μέ τόν δικό τρόπο στήν εὐρωπαϊκή πρωτοπορία τοῦ μοντερνισμοῦ πού καί αὐτός ἐπί ἕναν καί πλέον αἰῶνα διεξάγοντας μέσα στόν σύγχρονο μηδενιστικό ἀνεμοστρόβιλο τοῦ σκέπτεσθαι «ἕναν ἀγώνα συνειδήσεως ἐνάντια στή μηχανοκρατική ἀντίληψη πού βλέπει τόν ἄνθρωπο σάν ἐργοστάσιο... διά μέσου τῆς ξεριζωμένης ἀπό τήν καρδιά μνήμης» (ΠΕ: 135), μπόρεσε νά μάς δώσει μαρτυρίες ἀληθινά συγκινημένης μνήμης. Οἱ μαρτυρίες αὐτές μάς βοηθοῦν τά μέγιστα νά πλησιάσουμε τόν τρόπο ἐργασίας τῆς μνήμης στούς Βυζαντινοῦς. Στήν ὀρθόδοξη παράδοση, λόγω τῆς σχέσης μεταξύ μνήμης καί Ἐκκλησίας, τό ἀνθρώπινο σῶμα παρομοιάζεται μέ οἶκον τοῦ Θεοῦ, εἶναι Ἐκκλησία¹⁹.

Ἡ μνήμη αὐτή γιά τόν Πεντζίκη δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τό χριστοκεντρικό περιεχόμενο τοῦ κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση, ἀλλά καί ἡ χριστολογική θεώρηση τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἡ χριστολογική ἀντίληψη τῆς μνήμης ὡς ὕλική ἀποψίλωση τοῦ ἀτόμου, (ὅπως συμβαίνει μέ τήν ἄσκηση τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, μέ τή μαρτυρία τῶν διά Χριστόν σαλῶν ἢ τή θέση τοῦ πλήθους τῶν «ἐξοφλημένων ὑπάρξεων» στόν Ντοστογιέφσκυ), ὡς ταύτιση μνήμης καί λήθης, ὡς ἀνερμήνευτη ἐκβλάστηση κάλλους ἐφ' ὅλων ὅσα πετάμε ὡς ἀνωφέλευτα στά δοχεῖα ἀπορριμάτων, ἀποτελεῖ ἕνα καί τό αὐτό μέ τόν Χριστό. Διά μέσου τῆς καρδιακῆς μνήμης, δηλαδή διά τῆς καθόδου τοῦ νοῦς εἰς τήν καρδίαν, ὁ ἀντικειμενοποιημένος ἄνθρωπος ἐπανευρίσκει τήν ὁδό τῆς ἐνατένισης τῆς μορφῆς του, τό κάλλος τοῦ προσώπου του, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση τοῦ ἐν Οὐρανοῖς Πατρός, ὡς «παιδίου νέου καί πρό αἰώνων Θεοῦ». Αὐτό, ὅμως, δέν συνιστᾶ ἀποξένωση ἢ ἕνα εἶδος ἀπόδρασης ἀπό τόν κόσμον, τή φύση καί τήν ἱστορία, ἀλλά παροξυσμό ἀγάπης πρὸς ὀλόκληρη τή δημιουργία. Κατά πῶς ἐπισημαίνει ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας, ὁ Πεντζίκης διατήρησε «μέχρι τέλος τῆς ζωῆς του πρὸς ὅλα τά κτιστά δεσμό τόσο βαθύτατου ἐρωτισμοῦ, πού θά μπορούσε κάποτε νά κατηγορηθεῖ ἀκόμη καί γιά αἰσθησιασμό παλιμπαιδος, ἄν δέν ἐγνώριζε κανεῖς βαθύτερα τήν ψυχή του»²⁰. Πρόκειται γιά τή θεοείδεια τοῦ κτιστοῦ.

19. Αὐτό εἶναι τό θέμα πού ἀναπτύσσει ὁ Πεντζίκης σέ ὀλόκληρο τό κεφάλαιο πού ἐπιγράφεται «Δυνατότητες μνήμης», βλ. ΠΕ: 125-142.

20. Ὁ Πεντζίκης τοῦ ἐπέκεινα καί τοῦ ἐνθάδε, σ. 14

«Τό Θαβώρειον φῶς, πού δι' ἀσκήσεως σωματικῆς καί τελείας τοῦ σώματος πειθαρχίας εἰς τήν νοεράν πρός τόν Κύριον προσευχήν, διείδον οἱ πνευματικοί πατέρες τοῦ ιδ' αἰῶνα, μάς βοηθεῖ νά καταλάβουμε, κι' ὅταν οἱ ναοί πού μάς κληρονόμησε ἡ παράδοση κατάκεινται σέ ἐρείπια, πόσο γεμάτη ἀπό ἐλπίδα εἶναι ἡ Ἐκκλησία μάς» (ΠΕ: 101).

Ἡ ἐκκλησία ὡς κτίσμα κατά τόν ιδ' αἰῶνα

Ἡ Μητέρα πόλη Θεσσαλονίκη τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκης γέμει ἀπό περίλαμπρους ναούς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καί ἀναδεικνύεται σημαντικό πνευματικό κέντρο πού ἀκτινοβολεῖ στά Βαλκάνια μέ καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Πανσέληνος καί ὁ Μιχαήλ Ἀστραπάς, οἱ ὁποῖοι φιλοτέχνησαν θαυμάσια ἔργα στά μοναστικά κέντρα τῆς Ἀχρίδας καί τῆς Σερβίας. Ὁ Πεντζίκης ἀνιχνεύει τή βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη καί ὀλόκληρη τή Μακεδονία ἀναφερόμενος στοὺς ναούς τῆς. Ἐδῶ κυριολεκτεῖ λέγοντας, «τά ἔργα τέχνης εἶναι λουλούδια τοῦ τοπίου πού τά ἐνέπνευσε». Ἀρχίζει σχολιάζοντας τήν πλινθοποιία καί τήν ἐξωτερικὴ μορφή τους. Οἱ σχεδόν οἰκιακές διαστάσεις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς μοιάζουν ἐξωτερικά μέ κοσμηματοθήκες ἢ κειμηλιοθήκες. «Σ' αὐτό συντείνει τὰ μέγιστα ἡ τοιχοποιία, ἡ συνείδηση τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, σάν νά εἶναι οἱ λίθοι καί οἱ πλίνθοι στοιχεῖα τοῦ ὀργανικοῦ πλασίματος ἐνός ὀλάκερου σώματος. «Πολλές φορές βλέποντας ἀπέξω τὰ τοξωτὰ παράθυρα, σοῦ φαίνεται ὅτι βλέπεις ἕναν ἄνθρωπο, μίαν ὀλόκληρη πόλη, ἕναν ὀλόκληρο κόσμον. Αἰσθάνεσαι σάμπως οἱ τοῖχοι νά εἶναι τάπητες, πού μπορεῖ νά τοὺς σηκώσει ὁ ἄνεμος καί ὀλόκληρο τό κτίσμα νά μετεωριστεῖ στόν οὐρανό. Ἐξω ἀπό τόν ναό τριγυρνώντας ἀκόμα, αἰσθάνεσαι τόν σεβασμό πού ἐμπνέει τό σῶμα ὡς δοχεῖο τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς... Καί θαυμάζεις ὅτι τό σῶμα κρύβει ὅλο τόν πλοῦτο τοῦ ἑναστρου οὐρανοῦ, πού διηγιέται τήν δόξαν τοῦ Κυρίου Θεοῦ» (ΠΕ: 49-50). Κατόπιν, ὁ Πεντζίκης εἰσέρχεται μετά δέους καί ὑπομνηματίζει τό ἐσωτερικό τῶν ἐκκλησιῶν, τόν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ζωγραφικό διάκοσμο. «Ἐχουν δίκιο πού λένε ὅτι ὁ βυζαντινός εἰκονογραφικός κύκλος ἀποτελεῖ πραγματικά ὀλόκληρο χριστιανικό ἔπος» (ΠΕ: 68). Ὁ Πεντζίκης ἀναδεικνύει τὰ αἰσθητικά ἐπιτεύγματα τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὡς «ἀγαπώσης μνήμης», σημειώνοντας ὅτι πρόκειται γιά μιά ὄντολογικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καί τῶν ἐσχάτων τῆς ἱστορίας (ΠΕ: 68-69).

Ὁ Πεντζίκης ἐρμηνεύει καί ξαναζωντανεύει ἕναν ὀλόκληρο κόσμον καί πολιτισμό πού γέννησε τὰ μνημεῖα αὐτά, μαρτυρώντας τόν διάλογό τους μέ ὅλα τὰ σύγχρονα καλλιτεχνικά ρεύματα. «Δέν ὑπάρχει νομίζω σύγχρονη σημερινή, ὀρθή πνευματικὴ στάση, πού νά μὴ τὴ βρίσκουμε ἐκεῖ καταγραμμένη, ὅταν προσέξουμε, ὅταν ἀπό τίς καταστροφές καί ἀλλοιώσεις τῶν αἰῶνων καί τῆς σκλαβιάς ἀνακαινίσουμε τὰ παλαιά... ξεναγώνοντας φίλους στίς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχα τήν εὐκαιρία, βλέποντας καί ἐρμηνεύοντας τίς εἰκόνες, νά μιλήσω ὄχι μόνον γιά τόν ἐμπρεσιονισμό, ρεαλισμό ἢ κυβισμό καί ὑπερρεαλισμό, ἀλλά γιά τίς ἔννοιες τοῦ ρυθμοῦ καί τῆς ἀσύμμετρης ἀναλογίας, πού

σήμερα τίς συναντούμε καί στά πιό προχωρημένα σημεία τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς φυσικῆς ἢ ἀστροφυσικῆς» (ΠΕ: 50-51). Στούς ἀντίποδες τῆς ἀπόρριψης τοῦ Βυζαντίου πού κληροδότησε ὁ Γίββων στόν Ἰππόλυτο Ταῖν (ΠΕ: 51), καταδικάζοντας τή βυζαντινὴ τέχνη ὡς μονότονη, ἀνεξέλικτη καί στατική ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης ἀναδεικνύει τὴν ἐποποιία τῆς βυζαντινῆς τέχνης, συνδέοντάς την ὄχι μόνο μέ τὴν πρωτοπορία τοῦ μοντερνισμοῦ ἀλλὰ καί μέ τίς ὁμηρικὲς τῆς ρίζες. «Πρέπει νά ὁμολογήσω, ὅτι πτωχός στό πνεῦμα, πολλαπλῶς διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐνισχύθη. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν μνημείων τῆς θρησκευτικῆς μας παραδόσεως, ἐξήγαγα συμπεράσματα περὶ τοῦ συμμετρικῶς ἀσυμμέτρου, περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ρυθμοῦ, περὶ τῶν ὁρίων τοῦ προσωπικοῦ καί τῆς διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἐκφράσεώς του, ὅτι τό ὠραῖο, ὅταν ὑπάρχει πρὸς τοῦτο συγκίνηση, μπορεῖ νά κομματιαστῆ καί νά μεταφερθεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐνότητα πού τό γέννησε, σέ ἄλλη καί ἄλλη, μέχρι πού νά μπορεῖ ἕνας σήμερα νά περιβληθεῖ τὴν μυθικὴ ἄλουργίδα τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου καί, ἐνδεδυμένος τὰ παλαιά, νά παρουσιάζεται συγχρονισμένος πρὸς τίς πιό ἐπίκαιρες φιλοσοφικὲς ἀπόψεις» (ΠΕ: 85).

Ἡ νεοελληνικὴ ταυτότητα

Ὁ Πεντζίκης εἶχε δώσει ἀρχικὰ στό β' κεφάλαιο «Ἐπιτομή καί νῦν» τοῦ ἔργου του *Πρὸς ἐκκλησιασμό* τὸν τίτλο «Ἡ ἀναπνοὴ τοῦ Νεοέλληνο»²¹. Πρόκειται γιὰ μιὰ προσπάθεια νά διερευνηθεῖ τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας μέσω τῆς κληρονομίας τοῦ Βυζαντίου καί ἰδιαίτερα μέσω τῆς ἡσυχαστικῆς παράδοσης, ἡ ὁποία ἐκλαϊκευμένα διοχετεύθηκε στοὺς ἀρμούς τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας. «Ὡς Νεοέλληνα ἐννοῶ τὸν ἄνθρωπο πού ἱστορικὰ ἄρχισε νά διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καί μετὰ» (ΠΕ: 43). Σέ ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο καί κυρίως μετὰ τὴν εἰκονομαχία ἐγίνε «τό τελικὸ ξεκαθάρισμα Ἑλληνισμοῦ καί Χριστιανισμοῦ» (ΠΕ: 43).

Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ὁ ἐπίσκοπος ἀνέλαβε καί τὸν τίτλο καί ἐν πολλοῖς τὴν ὑπὸ ὄρους πολιτικὴ λειτουργία τοῦ Δεσπότη. Ὡστόσο, οἱ νέες συνθήκες τῆς σκλαβιάς ἀλλάζουν ἀκόμη καί τὴ ναοδομία, ἀποκαλύπτοντας τίς ἐπιπτώσεις τους καί στόν ἀνθρωπολογικὸ τύπο τοῦ Νεοέλληνα. «Τὰ παράθυρα τῆς ἐκκλησίας μικρεῦσιν ἢ φράσσονται. Σκοτεινιάζει τό ἐσωτερικό. Ὁ πιστός δέν ἐπιτρέπεται νά συζητᾷ τὰ τελούμενα στό ἱερό καί, γιὰ νά μὴ βλέπει, ὑψώνεται τό τέμπλο πού ἐπιχρυσώνεται πολυτελῶς. Ὁ φραγμός, τό ἐμπόδιο αὐτό, ἐπιβάλλει κάποια ἀκίνησια στή σκέψη, ἰσχυροποιώντας τὴν παράδοση πού σάν πολῦτιμη ἀνασάμια συντηρεῖται μέσα στὴν σκοτιδιασμένη ἐκκλησία» (ΠΕ: 52). Ἡ παράδοση ἀποτέλεσε ἀναγκαῖα προστασία στίς δύσκολες συνθήκες τῆς σκλαβιάς, ἐντούτοις συχνὰ λειτούργησε καί κυρίως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ὡς ἀγκύλωση καί τροχόπέδη, ὡς «ἀκίνησια στή σκέψη». «Μέσα στό ἡμίφως αὐτό δέν λειτουργεῖ μονάχα τό κρυφὸ σχολειό, χαλκεύεται καί ἡ ψυχὴ τοῦ ραγιᾶ, πού μέ τὴν κρυμμένη τῆς λαχτάρᾳ, φτερώνει τὴν ἀσκητικὴ μορφή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου...

21. Πρῶτη δημοσίευση στό περιοδικό *Ταχυδρόμος*, 6 Μαΐου 1961, σσ. 18, 21. Βλ. ΠΕ: 215.

Πνευματικά τό μεγαλύτερο επίτευγμα του σκλαβωμένου είναι ακριβώς αυτά τὰ φτερά που προστέθηκαν στον Άη-Γιάννη. Αυτά τὰ φτερά έμπνέουν καπεταναίους, κλέφτες και άρματολους. Η Έκκλησία έρεισμα για τίς ψυχές, με τή δύναμή της προσηλώνει τίς ψυχές στον άγιο βράχο και ή έρημη και άνυδρη περιοχή πλουτίζει. Έτσι δημιουργήθηκαν και άκμασαν οι έλληνικές κοινότητες»²².

Άν ή άνασεμιά του Νεοέλληνα με τή γενναία και ρωμαλέα άναπνοή του άγίου Γρηγορίου Παλαμά κράτησε τό γένος επί τουρκοκρατίας και έδωσε τούς εύχυμους καρπούς της με τόν Κοσμᾶ τόν Αίτωλό, με τόν Νικόδημο Άγιορείτη, με τή φιλοκαλική άναγέννηση του 18ου αιώνα αλλά και με τούς κληρικούς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, τὰ πράγματα αλλάζουν ραγδαία μετά τήν άπελευθέρωση (ΠΕ: 53). Ο Νεοέλληνας έπαψε νά άναπνέει στήν έκκλησία. «Τί γίνεται με τήν άναπνοή του Νεοέλληνα από τήν άπελευθέρωση και μετά; Βγαίνοντας στον έλεύθερο άέρα μετά τήν άποκατάσταση σ' άνεξάρτητο κράτος, μάς δημιουργήθηκε σειρά ψυχολογικών αντιδράσεων. Διάβασα πώς ή γραφή είναι ή πλέον συντηρητική μορφή έκδηλώσεως του άνθρωπίνου πνεύματος... Άλλα τὰ γράμματα που γράφαμε, έμμένοντες στήν παράδοση, πρίν από τό '21, διαφορετικά μετά που άσπαστήκαμε τόν ευρωπαϊκό ρομαντικό ιδεαλισμό. Οι άλλαγές που υπέστη ή γραφή μας σχετικά με τήν πρίν από τό 1821 γραφή, είναι ίσως τό καλύτερο τεκμήριο για τήν άλλαγή τής στάσεώς μας εναντι στήν παράδοση, για τήν κάποια άπομάκρυνση από τήν πνευματικότητά της» (ΠΕ: 54). Άπομακρυνθήκαμε από τήν έκκλησία με πρόσχημα τήν πρόοδο, τό ύψηλότερο βιοτικό επίπεδο, τήν καλύτερη ζωή. Έδώ, όμως, καθώς εύστοχα έπισημαίνει ο Ν.Γ. Πεντζίκης, ο Νεοέλληνας, παρότι γνώρισε τόν θάνατο, άρνείται στον νεότερο βίο και πολιτισμό του νά συνδιαλεχθεί συνειδητά μαζί του. «Ίσως άκόμα, μέσα μας κάπως ή εικόνα τής έκκλησίας νά ταυτίστηκε με τήν έννοια τής φυλακής και πολύ φυσικά, έφ' όσον εκεί μέσα συντηρήθηκε τό σώμα μας καθ' όλη τήν μακραίωνη περίοδο τής σκλαβιάς. Φυσική σύγχυση. Φτάσαμε στο σημείο νά νομίζουμε, ό,τι ήταν ζωή μας, θάνατο. Πόσα και πόσα παιδιά άνδρούμενα δέν συμβαίνει ν' άρνούονται, από τίς άνάγκες τής άτομικότητας, τό σπίτι που τ' άνάθρεψε» (ΠΕ: 54).

Η άπομάκρυνση από τήν παράδοση φαίνεται κυρίως στον τρόπο με τόν όποιο οι Νεοέλληνες κτίζουν πλέον τίς έκκλησιές τους. Τώρα πλέον ή παράδοση έγινε στείρα άπομίμηση και διακόσμηση, «καταστρέφοντας με τό νου κάθε σημείο όπου μπορεί νά ύπάρχει, σε άφελή έκδήλωση, τό μεράκι και ή γνησιότητα τής άνασαμιάς» (ΠΕ: 57). Συγκρίνοντας τήν Κουμπελίδικη τής Καστοριάς με τήν

22. ΠΕ: 52. Καθώς παρατηρεί ο Στ. Ζουμπουλάκης, ο εικονογραφικός τύπος του φτερωτού Προδρόμου δέν παρουσιάζεται για πρώτη φορά στα χρόνια τής Τουρκοκρατίας, αλλά έμφανίζεται στήν περίοδο των Παλαιολόγων, καθώς μαρτυρείται από τὰ τέλη του 13ου αι. Τό ιστορικό και έρμηνευτικό αυτό λάθος, ότι ή φτερωτή άπεικόνιση του Προδρόμου εγκαινιάζεται στήν Τουρκοκρατία για νά καθιερώσει μυστικά τό αίτημα τής έλευθερίας όφείλεται, κατά τόν Ζουμπουλάκη, σε άναφορά-δάνειο από τόν Κόντογλου του Ζήσιμου Λορεντζάτου σε κείμενό του για τόν Σωκράτη Κουγέα. Βλ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, *Ο Ίωάννης ο Προδρόμος ως άγγελος. Οι θεολογικές προϋποθέσεις τής φτερωτής άπεικόνισής του*, Δόμος, Άθήνα 1992. Ένδεχομένως ο Πεντζίκης νά άποδέχθηκε τήν έρμηνεία αυτή είτε από τόν Κόντογλου είτε από τόν Λορεντζάτο. Σε κάθε περίπτωση τὰ φτερά του Προδρόμου, πέρα από τίς βασικές θεολογικές προϋποθέσεις τής εικονογράφησης του ως άγγελο, έπέπνευσαν «τούς καπεταναίους, τούς κλέφτες και τούς άρματολους».

Παναγία τῶν Παρισίων, σημειώνει:

«Αυτό πού ἐπιβάλλεται καί πού γεμίζει εἶναι ἡ ψυχή, πνοή ἀναπνοή τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦ ὑποστασιακοῦ αὐτοῦ γεγονότος ἐμεῖς ἀρνούμεθα νά λάβουμε συνείδηση. Τό ἀποτέλεσμα θλιβερό, σέ ὅλες μας τίς ἐκδηλώσεις, μᾶς ἐμποτίζει μ' ἓνα αἶσθημα διαρκoῦς κατωτερότητας ἀπέναντι τῶν προτύπων τῆς προόδου καί τῆς ζωῆς πού διαλέξαμε, ὅταν, βγαίνοντας ἀπό τήν ἐκκλησία ἔξω μετά τήν ἀπελευθέρωση, κινδυνέψαμε νά μᾶς κοπεῖ ἡ ἀνάσα. Μιμούμενοι τίς κινήσεις τῶν ξένων, τρέχουμε διαρκῶς κατόπι, δίχως νά τοὺς φτάνουμε. Αὐτό τό ἀντιλήφθηκε καλά ὁ Παπαδιαμάντης ὅταν ἐγκαταλείποντας τά ξένα πρότυπα πού τοῦ ἐπέτρεψαν τή συγγραφή τῆς Φόνισσας, μᾶς χαρίζει στά τέλη του διηγήματα, σχεδόν δίχως περιεχόμενο, ἀρχή καί τέλος, ἐκφράσεις τοῦ ὄντολογικοῦ του εἶναι περισπούδαστες» (ΠΕ: 58-59).

Γιά τόν Πεντζίκη, ὅπως καί γιά πολλοὺς ἄλλους λογοτέχνες τῆς γενιάς τοῦ '30, ἡ νεοελληνική ταυτότητα συνδέεται ἄμεσα μέ τό Βυζάντιο καί μέσω τοῦ Βυζαντίου συνδέεται ὀργανικά καί φυσικά μέ τήν κλασική ἀρχαιότητα. Ἀπό τήν ἀπελευθέρωση καί ἐντεῦθεν οἱ Νεοέλληνες πασχίζουμε νά ἀποδείξουμε ὅτι εἴμαστε ἄμεσοι κληρονόμοι τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητας. Ἀντίθετα, «ἂν προσπαθήσουμε νά λάβουμε συνείδηση τῆς πνοῆς μας, ὅπως τό 'καμε μιά φορά ὁ Παπαδιαμάντης, ὄχι μόνο θά συνδεθοῦμε μέ τήν νεοελληνική μας πνευματική παράδοση, ἀλλά καί μέ τό Βυζάντιο καί διά μέσου αὐτοῦ ὀρθῶς πρὸς τήν ἀρχαιότητα. Κι ὅταν, διά τῆς παραδόσεώς μας καί τοῦ Βυζαντίου, μάθουμε ὀρθά νά διαβάζουμε τόν Ὅμηρο, τότε ἀδίσταχτα θά μπορούμε νά διδάσκουμε καί κείνους πού λάβαμε ὡς πρότυπα» (ΠΕ: 59).

Στά διηγήματά τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη ὑπάρχει μιά φανερό προσπάθεια διακηρύξεως ὅτι στό σῶμα τοῦ νεοελληνικοῦ τοπίου ζεῖ καί ἀναπνέει ὀλόκληρη ἡ ἔθνική μας παράδοση, ὀμηρική καί χριστιανική (ΠΕ: 72). Ἀναφερόμενος στόν Παπαδιαμάντη, στόν Μωραϊτίδη ἢ στόν Καρκαβίτσα ὁ Πεντζίκης ἐπισημαίνει, σχολιάζοντας, τήν ἀγαπῶσα μνήμη τῶν πεζογράφων αὐτῶν, ἡ ὁποία εἰκονογραφεῖ ἀπαράμιλλα τό νεοελληνικό τοπίο, συναρῶντας τόν ἀρχαιοελληνικό μέ τόν βυζαντινό μας πολιτισμό.

Σχολιάζοντας ἐπικριτικά τή νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή, ἐπισημαίνει τήν ἀπουσία τοῦ προσώπου πού ἔρχεται ἀντιμέτωπο μέ τή μοῖρα τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου. «Τίς περισσότερες φορές στά νεοελληνικά κείμενα, ἓνα πλήθος ιδέες καί γνώσεις πού σωριάζονται μόνο γιά στόλισμα, ἀποδεικνύουν τήν ἀπουσία τῶν προσώπων ἀπό τά πράγματα, ἀπουσία πού καταδικάζει στό στενό χῶρο τῆς εὐφυΐας τό πνεῦμα» (ΠΕ: 27). Καθώς καίρια παρατηρεῖ, τό ρομαντικό ἰδεολόγημα τοῦ νεοκλασικισμοῦ ὑπῆρξε ἡ βάση τοῦ Νεοελληνικοῦ κράτους. Ὁ ρομαντικός ἰδεαλισμός πού ἐπικράτησε, ἐπέβαλε μίαν ἐρμηνεία τοῦ κόσμου περιορισμένη στό ἄτομο. Ἀπό μιά τέτοια ἀντίληψη ἀπορρέει καί ὁ ἰσχυρός τονισμός τοῦ ἐρωτικοῦ συναισθήματος, ἀλλά καί ἡ ἀποσιώπηση τῆς ἄλλης κατάστασης τῆς ψυχῆς πού εἶναι ἡ ἄσκηση. Ἔτσι, ἐκεῖνα πού τό ξε-

περνούν, απαιτώντας τή μεταμόρφωσή του, ἔμελλε ἢ νά παρασιωπηθοῦν ἢ νά χαρακτηριστοῦν ὡς ἀπίθανα. Σέ αὐτή τήν κατάσταση ἀντέδρασε ἀκριβῶς ἡ γενιά τοῦ '30. Ἐξοῦ καί ἡ ἔμμομή τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη στούς ἀσήμαντους καί ἐξοφλημένους ντοστογιεφσκικούς ἥρωές του. «Τό ἀνολοκλήρωτο, τό ἐρειπωμένο, τό ἀπροσάρμοστο, ξεφεύγουν (καθώς προσεγγίζουν πρὸς τόν χαρακτήρα τοῦ ἀσήμαντου) ἀπὸ κάθε ἀνάλυση, ἔστω καί τήν ἐξονυχιστικότερη τοῦ Τζόους, διατηρώντας κάτι τό μυθικό, ὅπου ὑπάρχει καί δέν ὑπάρχει τό ἄτομο».

Ὁ τυχαῖος περίπατος στήν ἀκρογιαλιά

Κατά ἕναν παράδοξο τρόπο, «ἀπὸ τόν Ὅμηρο καί τοὺς κλασσικούς ἴσαμε τόν Τζόους... ὅλα βρίσκονται καί ἐκτυλίσσονται σέ μιά τοποθεσία παραθαλάσσια»: «Παρά θιν' ἄλός ἀτρυγέτιο καί πολυφλοίσβοιο θαλάσσης»²³. Ὁ Ν.Γ. Πεντζίκη ἀφορμᾶται καί αὐτός ἀπὸ ἕνα τυχαῖο περίπατο στήν ἀκρογιαλιά τῆς Νέας Σκιώνης²⁴ καί, ἀφοῦ διηγεῖται τὰ μύρια ὅσα, ἐπιχειρεῖ σταδιακὰ νά ἀποκαλύψει τόν πραγματικό σκοπὸ τῶν «παρά θιν' ἄλός» μύχιων σκέψεων του. «Ἔτσι, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ περιπάτου μου στήν ἀκρογιαλιά, ὄντας Ἀχιλλέας καί Ἄμλετ καί Στῆβεν ταυτόχρονα, εἶχα καί ἕνα στοιχεῖο ἀσυμβίβαστο πρὸς ὅσα ἐκφράζουν οἱ συγγραφεῖς οἱ ξένοι τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ» (ΠΕ 35). Γιά τόν Πεντζίκη δέν εἶναι ἡ μοναξιά τοῦ ἀτόμου, ὅπως στὸν Τζόους οὔτε κἀν ἡ σιωπὴ τῆς ὑπαρξης, μέσα στοὺς κόλπους τῆς ὁποίας σκιαγραφεῖται ὁ Στῆβεν. Καθὼς σχολιάζει ὁ Πεντζίκη, πρόκειται γιά τὴ «σύγχυση αὐτὴ πού δημιουργεῖται, ὅταν ἡ σκέψη προβάλλει ἀντὶ γιὰ λόγους κουρέλια ὑλικῶν καταστάσεων, πού δέν πρέπει νά μᾶς παραπλανοῦν μέ τὴ λάμψη τους, μέ τὴν αἴγλη τους τὴν διακοσμητικὴ, εἶν' ἢ λεγόμενη σιωπὴ» (ΠΕ: 37).

Γιά τόν Ὅμηρο, ὅπως καί γιά τόν Τζόους, παρατηρεῖ ὁ Πεντζίκη, ὁ περίπατος στήν ἀκρογιαλιά σχετίζεται ἐντέλει μέ μιάν ὑπερβατικὴ τοῦ ἀτόμου κατάστασι. «Δέν νομίζετε ὅτι ὅλα (Στῆβεν-Ἄμλετ-Αχιλλέας) τὰ χαρακτηρίζει μιά σκληρὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τό παρόν, ἴσαμε τὰ πιό ἀκραῖα σημεῖα τῆς μοναξιάς, ὅπου τό ἄτομο ἀτενίζει γιά μιά ἀποκατάσταση πρὸς τὰ ὑπερβαίνοντα τόν κόσμος; Μιά τέτοια κατάσταση δέν σχετίζεται ἄμεσα τάχα πρὸς τὴν προσευχή; Νά! λοιπὸν ἴσως τό νόημα, πού μπορῶ νά δώσω στὸν περίπατο τῆς ἀκρογιαλιάς: Προσευχὴ. Τί κάνει κανένας κατὰ τὴν προσευχή; Τί λέει; Ἐξαντλώντας τὴ μνήμη, προσπαθοῦμε νά βγοῦμε ἀπ' τὴν δυσχωρία τὴν ἀτομικὴ. Ἐνῶ αἰσθάνεσαι τὰ δεσμά τοῦ σώματος, προσπαθεῖς νά πετάξεις πρὸς κάτι πού ἐπικαλεῖσαι. Ποιὸ εἶναι αὐτό τό ὑπερβαῖνον κάθε ἄτομο, πού ἐπικαλούμαστε εἰς βοήθειαν;» (ΠΕ: 40). Ἄν τό ὑπερβατικὸ στὸν Ὅμηρο ἔχει ὑπόστασι ἀντικειμενικὴ, στὸν Ἄμλετ ταυτίζεται μέ τό φάντασμα. Τό ἴδιο καί ὁ Δάντης, στὰ φαντάσματα τῶν ψυχῶν ἔδωσε

23. Ὅμηρου Ἰλιάς, Α, στ. 315 καί 35 «παρά θιν' ἄλός ἀτρυγέτιο» καί «πολυφλοίσβοιο θαλάσσης».

24. Εἶναι ὁ περίπατος τοῦ Πεντζίκη στήν ἀκρογιαλιά τῆς Νέας Σκιώνης (5.8.1950), πού ἀποτελέσει ἀφορμὴ γιά τὴ διάλεξη «Περίπατος στήν ἀκρογιαλιά», ἡ ὁποία ἐνσωματώθηκε ὡς τό α' κεφάλαιο τοῦ *Πρὸς ἐκκλησιασμό*.

ασφαλώς μιάν έκταση αντικειμενικά πραγματική, φωτίζοντας τό σκότος τους μέ τήν ιδανική μορφή του άνεκπλήρωτου έρωτα. «Ο ψυχισμός όλης τής νεώτερης λογοτεχνίας σ' αυτή τή θέση στηρίχτηκε, στην εύτυχή ή άτυχή ταύτιση τής υπερβατικής ψυχής (πού άνασαίνοντας μέσα στη λάσπη του σώματος, ύπάρχει σύγχρονα άθάνατη), έκτός από τό έγώ, στην ώραία θεά τής Βεατρικής ή τής Ναυσικάς» (ΠΕ: 41). Καί στό διήγημα «Φλώρα ή λαύρα» του Παπαδιαμάντη θέμα του είναι ό περίπατος «παρά θιν' άλλος». Ώστόσο, ό Παπαδιαμάντης δίχως νά μιμείται τά ξένα πρότυπα μάς χαρίζει περισπούδαστες έκφράσεις του όντολογικού του είναι. «Κατά τουτο μ' άρέσει τό έπίτευγμα τής συνειδήσεως του μεγάλου Σκιαθίτη, πού άφ' ενός μάς φέρνει στην πιό μακρινή μας παραδόση, τόν Όμηρο, καί άφ' έτέρου προπορεύεται των σύγχρονων εύρωπαϊών πού ζηλοφθονούμε» (ΠΕ: 59). Στην ίδια γραμμή μέ τόν Παπαδιαμάντη, ό Πεντζίκης θέλει νά είναι «κάτι πιό πολύ». Αυτό τό κάτι πιό πολύ, είναι ή υπέρβαση τής «άτομικής δυσχωρίας», όταν έξαντλώντας τή μνήμη μέ τήν προσευχή, δέν έπικαλείται κάποιον γαμικό μύθο του ένθάδε, αλλά τή μεταμορφωτική καί μυστική δύναμη τής προσευχής του επέκεινα. Τό μυστικό του Ν.Γ. Πεντζίκη, όπως ό ίδιος όμολογεί, είναι ό πεθαμένος καί ή ανάσταση, ή συνέχεια τής ύπαρξης ύστερα από τήν έσωτερική μεταμόρφωσή της. Προχωρώντας, όπως ό μυστικός Συμεών ό Νέος θεολόγος, «πολύ μακρύτερα, προς μιά θεά εύρύτερη καί γενική, αναστρέφοντας σάν γάντι από τήν ανάποδη τους έαυτους των» (ΠΕ: 42). Τό *Μυθιστόρημα τής κυρίας Έρσης*, κατά τήν έπισήμανση του Γαβριήλ Νίκου Πεντζίκη (ΠΕ: 372), είναι τό ανάπτυγμα καί ή λογοτεχνική απόδοση του μυστικού βιώματος του περιπάτου αυτού. Καί ως προς αυτό διαφέρει από τόν Γιώργο Σεφέρη, πού τό 1948 έγγραφε στό «Γράμμα σ' έναν ξένο φίλο»: «Τί τά θέλεις; Είμαστε ένας λαός μέ μεγάλους πατέρες τής έκκλησίας αλλά (σήμερα) χωρίς μυστικούς»²⁵. Ο Αρχιεπίσκοπος Αύστραλίας συμπληρώνει τήν παρατήρηση του Σεφέρη ότι «ό Ν.Γ. Πεντζίκης είναι λογοτέχνης ως τά μπούνια», επιλέγοντας ότι έκτός από λογοτέχνης «ό σπάνιος αυτός άνθρωπος ήταν "χιλίες φορές ως τά μπούνια" χριστιανός, καί μάλιστα όρθόδοξος»²⁶. Ο Πεντζίκης γνώριζε καί ήξερε νά άντλεί από τους μυστικούς (από τους θύραθεν όμότεχνους, από τά πατερικά κείμενα, από τό ζωντανό σώμα του έλληνικού λαού), ήταν, άλλωστε, καί ό ίδιος πιστός στό μυστικό του βίωμα καί συνάμα δίχως «κανενός είδους περηφάνεια. Προσπαθώ σάν τους έκκλησιαστικούς συγγραφείς νά άποκαταστήσω τήν ανθρώπινη ένότητα στη σχέση πού μπορεί νά ύπάρχει άνάμεσα στους ανθρώπους καί πέραν του τάφου»²⁷. Ώστόσο, όπως καί ό Τζός, χρησιμοποιούσε τό στοιχείο τής είρωνείας, κλείνοντας αυτό τό κρυπτικό καί μυστικό του κείμενο ως εξής: «Βεβαιότατα ό περίπατος για τόν όποιο σάς μιλω ήταν κάτι πού έξελίχτηκε μέσα στό χώρο καί τόν χρόνο. Γι' αυτό μόνο μπορεί νά 'χει ένδιαφέρον τό πώς κατάντησε, χάρις στης μνήμης τό άλεσμα, κάτι άσήμαντο, σάν λογοπαίγνιο» (ΠΕ: 32).

25. ΠΕ: 388. Βλ. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, τόμ. Β', Ίκαρος, Αθήνα 1984, σ. 14.

26. Ο Πεντζίκης του επέκεινα καί του ένθάδε, ό.π., σ. 50-51.

27. Βλ. τή συνέντευξη «Ο ύπαρκτός κόσμος του Ν. Πεντζίκη», Οκτώβριος 1976, στα Σχόλια του Γαβριήλ Ν. Πεντζίκη, ΠΕ: 246.

Ο Συναξαριστής τῆς μηνῆς καὶ νοσταλγός τοῦ μέλλοντος

Ἡ παιζω-γραφικὴ σχέση τοῦ Πεντζίκη μὲ τὸν Συναξαριστὴ, μὲ τὸ κείμενο αὐτὸ «τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης τοῦ Βυζαντίου συνθετικῆς ἀκμῆς» (ΠΕ: 152), ξεκινᾷ ἤδη ἀπὸ τὸ 1993 παράλληλα μὲ τὴν ἀποδόμηση τῶν στέρεων βεβαιότητων τόσο τοῦ ἑαυτοῦ ὅσο καὶ τῆς ἐποχῆς του. «Χρόνια τώρα σφυρηλατήθηκα ἀπ' αὐτὴ τὴν αἴσθηση τῆς κονιορτοποιήσεως. Πιθανόν νὰ εἶναι συγγενῆς στὸν ἄνθρωπο. Πάντως, ὅταν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1933 πρωτοπῆγα στὸ Ἅγιον Ὄρος, διατηροῦσα εἰσέτι πολλές βεβαιότητες διὰ τὸ συμπαγές σχῆμα τοῦ ἐγώ. Ἐξαιτίας αὐτοῦ, θυμᾶμαι, ἔκλεισα ἀμέσως τὸν Συναξαριστὴ πού εἶχα πάρει νὰ διαβάσω, χαρακτηρίζοντας τὰ γραφόμενα ὡς μωρολογίες, ὅταν συνάντησα τὴ φράση πὺς ἕνας Ἅγιος ἀπὸ βρέφος ἔδειχνε ὅτι θὰ γινόταν εὐσεβής, ἀποποιούμενος τὸ μαστὸ τῆς μητέρας του καὶ νηστεύοντας κάθε Τετάρτη καὶ Παρασκευή» (ΠΕ: 83).

Ἡ ὑλικὴ ἀποψίλωση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ διείσδυση στὰ μύχια τῆς ὑποστάσεώς του, ὁ μηδενιστικὸς ἀνεμοστρόβιλος τοῦ σκέπτεσθαι, ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴ μηχανοκρατικὴ ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου πού περιόριζε τὴ μὴμημ στὴ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου, ἡ καταξίωση τοῦ διαλυομένου μέσα στὴ λήθη καὶ σκόρπιου στὸν ἄνεμο τῆς φθορᾶς ἀνθρώπου, ἡ ἀναζήτηση κάλλους σέ ὅλα τὰ ἀνωφέλευτα, ἡ παραδοχὴ τῆς δυστυχίας μέσω τῆς ἀγάπης, καὶ ἄλλες μοντέρνες καὶ παράδοξες τάσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς πρωτοπορίας²⁸ ὁδήγησαν τελικὰ τὸν Πεντζίκη στὸν Συναξαριστὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ὡς ἐπανέυρεση τῆς ἀγαπώσης μηνῆς. «Ἡ συνεχῆς ἦττα ἀντίκρου στοὺς ὑποστηρίζοντας σαφῶς καὶ μὲ λογικὴ τὰ περὶ κόσμου, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ διατηρήσω τὸ παράλογο πού μέσα μου ἔνιωθα νὰ μεγαλώνει, ἀπειλώντας ὅλη μου τὴ χαρὰ καὶ τὴ ζωὴ, τὴν ὥρα πού, μετὰ ἀπὸ μιὰ συναισθηματικὴ κρίση, διατεινόμενον δίχως κανεὶς νὰ μὲ πιστεύει, πὺς ἦμουν ἕνας πεθαμένος ἄνθρωπος, μὲ πλησίαζε ὀλοένα ἐγγύτερα πρὸς τοὺς τρελλοὺς, πού βλέπουμε νὰ καταφεύγουν, ξένοι πρὸς τὸν τριγύρω κόσμον, στὸ πλῆθος τῶν ναῶν καὶ παρεκκλησίων, πού κοσμοῦν τὴν ἑλληνικὴ γῆ. Πέρα ὅμως ἀπὸ κάθε φόβον, μ' ἐνθουσίαζε στὴν Ἐκκλησίαν ἡ καταξίωση τοῦ παραλόγου. Ἐνιωθα μὲ ἱκανοποίησιν ὅτι, εἰς τοὺς κόλπους τῆς, ὁ καθένας μποροῦσε νὰ ἔχει τὴ θέσιν του καὶ μάλιστα ἀνεξάρτητα πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτελούμενον ἔργον καὶ μόνον ἐκ τῆς προαιρέσεώς του» (ΠΕ: 83-84).

Στὸ ἐπίκεντρο τῆς καθημερινῆς του ἐργασίας, τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης ἔθεσε τὴν ἀνάγνωση τοῦ Συναξαριστῆ ὡς πρώτη ὕλη γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ καὶ εἰκαστικὸ του ἔργον, ὄχι ὡς μιὰ κατὰ κόσμον «μανιέρα» ἀλλὰ ὡς ὁμολογία βαθιᾶς πίστεως²⁹. Καθὼς σημειώνει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας Στυλιανός, αὐτὸς «ὁ "ἀνυπότακτος" τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἐραστῆς τῆς παραληρηματικῆς εὐλάβειας καὶ ἀκριβείας γνώριζε νὰ ὑποτάσσεται κάθε πρῶνι στίς εἰδήσεις τοῦ Συναξαριστῆ, μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ἔκσταση τοῦ ἡδη νεκροῦ κατὰ κόσμον»³⁰. Ἄν, ὅπως ἔλεγε ὁ Κάντ, ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτερικότη-

28. Βλ. σχετικὰ τὸ κεφάλαιον «Δυνατότητες μηνῆς», ΠΕ: 125-142.

29. Ὁ Πεντζίκης τοῦ ἐπέκεινα καὶ τοῦ ἐνθάδε, ὁ.π., σ. 41.

30. Ὁ.π., σ. 47.

τας ξεκινᾷ τή μέρα του διαβάζοντας τίς εἰδήσεις στήν ἐφημερίδα, ὁ Πεντζίκης ξεκινοῦσε τή μέρα του μέ τήν ἀνάγνωση ἄλλων εἰδήσεων. «Τό ν' ἀποτανθεῖς σ' ἕναν Ἅγιο στόν καιρό μας ἀποτελεῖ μεγαλύτερη ταπείνωση ἀπό τό νά σκύβεις γιά τήν ἀπόκτηση ἀγαθῶν...» (ΠΕ: 174). Ὁλόκληρος ὁ *Συναξαριστής* εἶναι ἕνας μέγας ἐρειπιῶν ἀτομικῶν καταλοίπων, πού λαβαίνουν ζωή καί ἔκφραση χάρις στήν ἐκκλησία καί στό περιβάλλον της (ΠΕ: 115). Ἐρείπια πού μόνο ὑπέρ πάντα νοῦ συντίθενται εἰς ἐνότητα. Εἶναι ἡ ἐνταγμένη ἐκκλησιαστική μνήμη. Ἄρα, ὁ *Συναξαριστής* εἶναι αὐτός πού ἐκκλησιάζει σέ *σύναξη* ἢ καλεῖ *πρός ἐκκλησιασμό*. Ὁ Πεντζίκης εἶναι ὁ συναξαριστής τῆς μνήμης πού ἀρχειοθετεῖ τά σπαράγματα τοῦ κόσμου ὄχι ἀπλῶς μέ τήν κοσμική μνήμη τοῦ συλλογικοῦ ἀσυνείδητου ἀλλά τελικά καί ἀμετάκλητα μέ μιᾶ «μνήμη κοσμική ὑπεράνω ἀπό τόν ἄνθρωπο, μνήμη Θεοῦ». Ἡ μνήμη αὐτή δέν ἔρχεται ἀπό τόν ἀθρυμμάτιστο καθρέπτη τῆς πρώτης ἀπεικόνισης ὡς μιᾶ πλατωνική ιδέα ἀπό τό παρελθόν ἀλλά ἀπό τό μυστήριο πού ἤδη εἰσῆλθε στήν ἱστορία καί τόν χρόνο ὡς ἐνεστῶς τοῦ μέλλοντος στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ συναξαριστής τῆς μνήμης δέν ἀρχειοθετεῖ ἀπλῶς τίς μνημικές καταθέσεις τῆς σκόρπιας ζωῆς ἀλλά γίνεται νοσταλγός τοῦ μέλλοντος πού θέλγεται ἀπό ἔρωτα πρὸς ὅλα τά κτιστά, καθώς λαμπρύνεται ἤδη ἀπό τό οἰκουμενικό φῶς τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ.

Τό κείμενο τοῦ *Συναξαριστή* γέμει μαρτυριῶν ἀναλήψεως εὐθυνῶν τῆς φαινόμενης ὑπάρξεως ἀντίκρου στόν Κύριο ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως, ἐλπίδος καί ἀγάπης, πού μᾶς συνδέουν μαζί του, μεταμορφώνοντάς μας σ' ὅ,τι ὑπερβαίνει τό νοῦ. Ἀντιλαμβάνεται τόν χρόνο τελείως διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι μέ γνώμονα τόν πρόσκαιρο ἰδιωτικό βίο. Αἰσθάνεται κανεῖς ὅτι πράγματι οἱ ἄνθρωποι, θεωρούμενοι ὡς ἀστέρες, διηγοῦνται Θεοῦ τήν δόξα. Κατά τόν τρόπο τοῦ *Συναξαριστή*, ἡ μνήμη τῶν πραγμάτων δημιουργεῖ ἕναν κόσμο, πού ἔρχεται σ' ἀντίθεση πρὸς τόν ἄμεσα πραγματικό.

[Ἀναθεωρημένη καί συμπληρωμένη μορφή ὁμιλίας κατά τήν παρουσίαση τῆς γ' ἔκδοσης τοῦ βιβλίου τοῦ Ν.Γ. Πεντζίκη *Πρός ἐκκλησιασμό* (ἐκδ. Ἰνδικτος), στίς 13 Δεκεμβρίου 2007 στό Βυζαντινὸ καί Χριστιανικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας.]

